

2025 • 5

LXXVIII. évfolyam • május

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Benkő Levente (főszerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János
Rostás-Péter Emese

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Nagy Andrea

Nyomdai munkálatok:

IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 6 lej

Tartalom

Balla Sándor: A munka metamorfózisa 3

enciklopédia

Máthé Melinda: 365 éve halt meg Lorántffy Zsuzsanna.
Egy példaszerű régi asszony emlékezete. 4
Szima Csilla: Benedek Elek az íróasztalnál 8
Szika Levente Zoltán: Középkori templomaink és váraink útján (2.)
Barangolás Szatmárban és a Felvidéken. 10

galéria

Sümei György: Kós András szobrászatának magyarországi recepciója 16

színpad

Orbán Csala: Semmiért egészen vagy királyi gazdagon? 19
Kovács Szilveszter: A hétköznapi emberek.
Bohémélet a Kolozsvári Román Nemzeti Operában 21
Barcai Blanka: Érzelmű utazás a klasszikából a romantikába 24
Tihanyi Györgyné Hollósi Erzsébet: A Pókay-Bánki-sztori. 26

vadrózsák

Kurta Andrea: Csürrközünk egyet? 28

Lapszámunk szerzői:

Barcai Blanka – egyetemi hallgató, Kolozsvár
Kovács Szilveszter – egyetemi hallgató, Kolozsvár
Kurta Andrea – egyetemi hallgató, Kolozsvár
Máthé Melinda – tanár, Székelyudvarhely
Orbán Csala – doktorandusz, Kolozsvár
Sümei György – művészettörténész, Budapest
Szika Levente Zoltán – újságíró, Nagybánya
Szima Csilla – tanár, Kolozsvár
Tihanyi Györgyné Hollósi Erzsébet – ny. gyógyszerészasszisztens, Paks

A címlapon a sárospataki Rákóczi-vár. Demeter Zsuzsanna fényképe. A hátsó borítón Szilágyi János (Géronte) és Kele Brigitta (Manon) a *Manon Lescaut* című opera II. felvonásában. Török Ádám fényképe.

Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. Kizárólag géppel írt vagy nyomtatott, valamint Microsoft Word programban szerkesztett elektronikus kéziratokat fogadunk el.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

Szabadság

A munka metamorfózisa

Sau

Sokan úgy vélik, hogy május 1-én a munkát ünnepeljük, miközben e jeles nap eredetileg a nemzetközi munkásmozgalmak által kiharcolt ünnepnap – azaz nem a munka ünnepe, hanem a munkásoké. A kettő közti különbség jelentős, ugyanis a 19. századi nemzetközi munkásmozgalmak úgymond korlátozni akarták a munkát, és nem ünnepelni azt: 8 órás munkaidőt akartak 10–16 órás helyett, méltányosabb béreket, szociális jogokat, jobb és emberségesebb munkakörülményeket. Az 1886-os chicagói sztrájk során több ezer munkás emelte fel szavát e követelések mellett, s a megmozdulások véres összecsapásokba torkolltak. Ennek emlékére a Második Internacionálé nemzetközi szervezet a munkások világnapjává nyilvánította 1889-ben május 1-jét.

Aztán a 20. században, főként a szocialista tekintélyuralmi rendszerekben egyre inkább megváltozott május 1. üzenete: munkakritikából munkamozgalommá vált, a korábban lázadó, rendszerkritikus hang helyét átvette az állami ideológia. Az ünnep propagandaeszközzé vált az uralkodó hatalom kezében, látványos felvonulások, ünnepi beszédek és dicsőítő jelszavak kísérték azt. A kollektív munka, a termelés és a dolgozó ember ideálja került a középpontba, miközben a valódi munkáskérdések a háttérbe szorultak.

A munka története azonban jóval korábbra nyúlik vissza. Az ősközösségben élő ember hordákban élt, életformája a vadászat és a gyűjtögetés volt. Az emberré válás útján járó Homo erectus is ebben a társadalmi formában élt 1,8 millió évvel ezelőtt, és még az anatómiailag modern ember, a Homo sapiens is 300 ezer éve. Ezekben az ősi korokban a munka főként a túlélést szolgálta.

Aztán jóval később, mintegy 10 ezer évvel ezelőtt – már az úgynevezett mai ember, a Homo sapiens sapiens alfaj korában – kezdődött el a neolitikus forradalom, amivel együtt beköszöntött az életünkbe a földművelés és az állattartás korszaka, ezzel pedig a tudatos munkamegosztás is. Az ember tartósan letelepedett, kialakultak a falvak, majd a városok, és ezzel létrejött az agrártársadalom. A mezőgazdaság évszázadokon át meghatározta az emberek életét, a munka legfőbb formája a fizikai, szezonális, közösségi földmunka volt.

A 18–19. század fordulóján beköszöntött az ipari forradalom. A kor csúcstalálmánya a gőzgép volt, amely a befektetett energiát páratlan módon hasznosította, így a gyárak életre keltek, a tömeggyártás pedig valósággal kivirágzott. A munka helyszíne részben átkerült a szántóföldekről a gyárakba, a falvakból a városokba. A korszerű eke és a négyes forgó megjelenésével a mezőgazdasági termelékenység hatékonysága alaposan feljavult, így többé már nem volt szükség annyi földművelőre, mint korábban. Az emberek egyre szűkebb feladatokra specializálódtak, a munkamegosztás egyre fontosabbá vált. A gépek gyökeresen megváltoztatták az addig kétkézi munkát végzők életét, a világ pedig az azt követő évszázadokban még jobban felgyorsult, és szinte teljesen elgépiesedett.

A 20. század közepén, az atomkorban a természettudományos kutatások és mérnöki fejlesztések új lendületet vettek, majd a századforduló végéhez érkeve, az információs társadalomban egyre inkább a digitalizáció és a techeszközöké lett a főszerep, a munka helye pedig lassan átkerült a képernyők elé. Az internet elterjedésével jóformán bárholon kapcsolatba léphettünk egymással, az információ egyre sebesebben, olcsóbban és hatékonyabban áramlott a bolygónkon, és egyre több ember fért hozzá.

A jelenkor idősei joggal érezhetik azt, hogy a fiatal koruk óta eltelt néhány évtized alatt teljesen kifordult magából a világ. Mózes és Jézus születése között mintegy 1300–1500 év telt el, az emberek mindennapi élete, öltözképe, szokásrendszere, technológiai eszköztára e két korban mégsem változott sokat, mivel a világ ekkor még statikus és lassan alakuló volt. Az emberi agy egy viszonylag lassan változó környezethez alkalmazkodott évezredek át, így aztán ne csodálkozzunk azon, hogy gyakran nem találjuk a helyünket, és zavarodottnak érezzük magunkat ebben a viharosan változó korban.

Azt pedig már felhasználói szinten is megtapasztalhattuk, hogy elérkeztünk a mesterséges intelligencia (MI) korába. Az MI egyre több területen képes segíteni a munkavállalót és az egyszerű felhasználót feladata elvégzésében, legyen szó szövegírásról, fordításról, programozásról, ügyfélszolgálatról vagy döntéshozatalról. Ez új lehetőségeket és fenyegetéseket is jelent: eljőhet ugyanis a nap, amikor már nem lesz szükség arra, hogy az egykori munkavállaló leüljön a gép elé, ugyanis az MI egymaga elvégzi a feladatokat gépen belül, jobban, gyorsabban és olcsóbban.

Felvetődik a kérdés: mi lehet a szerepünk egy olyan világban, ahol a gépi intelligencia kiválthatja az emberi munka és tudás tetemes részét? Hogyan biztosíthatjuk majd, hogy az emberek ne veszítsék el méltóságukat és társadalmi hasznosságukat egy ilyen korban? Ezek lehetnek a következő évtizedek legfontosabb szociálpszichológiai, filozófiai és társadalompolitikai kérdései. Mert a munka szerencsésebb esetben hivatás is, amely túlmutat az anyagi javak megszerzésén: értéket teremt, formálja a személyiségünket és összeköt minket másokkal. A munka lehetőség az önkifejezésre, az alkotásra és a tanulásra, amely hozzájárul ahhoz, hogy egy teljesebb, céltudatosabb életet élhessünk.

Máthé Melinda

365 éve halt meg Lorántffy Zsuzsanna

Egy példaszerű régi asszony emlékezete

*Mi tette őt ilyen
erőssé? Az, ami
mindenkit azzá tehet:
Isten irgalmasságába
vetett megingathatatlan
hite, a határtalan bizalma.*

Lorántffy Zsuzsanna, asszony a 17. században. Anya, feleség, fejedelemsasszony. Meg mennyi minden más. Ha azt mondanánk, hogy nagyszerű, lenyűgöző, befoghatatlanul impozáns életút, még az is kevés lenne. Emberi nagyság, asszonyi méltóság, fejedelmi tartás anélkül, hogy a valós rangját odaszámolnánk. Életének kulcsszavai: korai árvaság, ismétlődő gyász, szertegázó, közösségépítő, egyházvédő, nemzetotlalmazó tevékenység, töretlen hit, hatalmas szellemi és tárgyi értékeket örökül hagyó, alkotó élet.

Hol hallhat a 21. század anyának, feleségnek készülő leánynemzedéke Lorántffy Zsuzsannáról? Ha ugyan! Magyarországon több intézmény és utca, Erdélyben egy gimnázium és egy egyesület viseli nevét. A református egyház időnként megemlékezik róla, igyekszik fenntartani és megtartani az emlékeztét. A történelemkönyvek pár mondatban említik meg, felejthető módon. A konfirmációi felkészülés alkalmain az igényesebb lelkészek esetleg a református nagyasszonyokra is kitérnek, így felmerülhet az adakozó, hitben élő fejedelemsasszony neve az Árva Bethlen Katáéval együtt.

Elszomorító tény, hogy „eldigitalizálódott” és lassan elrobotizálódó életvitelünkben egyre silányabb mintákat kell követniük a felnövő nemzedékeknek. Álértékek kínálják magukat úton-útfélen értékesként, a követendő minta gyakran eltorzított testképekben és még torzabb elvekben jelenik meg, a hedonizmust életcélnak megjelölő társadalmi trendekben. A keveseknek, akik marandó értékeket képviselnek, és élhető, emberléptékű mintát adnának tovább, nincs kapacitásuk. Nemzeti példáink is akadnának zömmel. Férfiak is, nők is.

Nőnek lenni soha nem volt könnyű. Férfinak sem. Az élet mindig nehéz volt

– viszont mindig szép is volt. Minden korban adott ajándékot, örömet, szorongást, fájdalmat is, halált is. Klisék, de időnként elkerülhetetlenek. Van a dolgoknak egy sajátos egyensúlya, dialektikája: ami különösen nehezítette az elmúlt korszakok asszonyéletét, az ma nem jelent problémát. Feltehetőleg, ami a múltban egyszerűbb volt, azért a ma nője komolyan megküzd. Az, hogy egyénenként ki hogyan éli meg a női szerepeit, az egy többkomponensű kérdés. Látott és láthatatlan, örökölt női minták és traumák, később felvett, eltanult példák, aztán az elvárások, a szokásjog kényszerítő ereje összességében hat erre. Ügyes asszonynak lenni örök kihívás.

Ki lehetett Zsuzsanna példaképe? Honnan kapott erőt ekkora megterhelést vinni, ekkorát alkotni, zokszó nélkül beteljesíteni élethivatását, ilyen teljes életet élni?

Jelen esszé célja csupán néhány olyan kérdés felvetése, amely kimondottan a női lét megéléséből fakadó természetes érzéseket firtatja, ami ott rejtőzik a száraz évszámok, adatok, tevékenységi listák mögött, de amelyek nélkül nem alkotható meg a fejedelemsasszony pontos karaktere. Összefoglaló írásom életének néhány igen fontos, már ismert állomását járja körül, ezek mögé igyekszik „betekinteni” és egyfajta érzelmi hálót szőni a valószínűsíthető megélései alapján. A filológiai apparátus és a tudományos narratíva ennél fogva nem is jelenik meg az írásban, hiszen inkább egy példaértékű élet állomásaira reflektál. A szövegben a nő gondolatai jelennek meg a nőről, „sorsfürkészés” ez, két távoli kor finom, lágy öltésű összevetésére tett kísérlet.

Zsuzsanna korán lett árva, aztán még egyszer, és még egyszer. Anya, apa, mostohaanya. Húgával ketten marad-

I. Rákóczi György (1593–1648) erdélyi fejedelem (1630–1648) és felesége, Lorántffy Zsuzsanna (1600?–1660). Rusz Károly metszete. Kép: Vasárnapi Ujság, 1867. szeptember 15.

tak. Apja udvari lelkésze, Máté pap tanította mindarra, ami tudásban elvárás volt a kor nemesi lánykái számára. 16 évesen már feleség volt. Rangban, szellemenben, lélekben, külsőre is méltó párt választott. Teufenbach morva gróf tíz pontba összefoglalt elváráslistával érkezett elsőnek lánykérőbe, nevetségesnek tűnhetett a főúri hajadon számára, aki azonmód ki is kosarazta. Úgy tűnik, hogy Rákóczi György hitveseként megélhette az igaz szerelmet – legalábbis erre következtetnek a kutatók a több ezer fennmaradt, majd feltárt levelük alapján. Nem sokkal később egy, két, majd három kisfiút gyászoló zsenge testű, törékeny anyává vált. Az ő nevük volt: Samulka, Zsigmond, Ferkó. Gyászözönéből fel kellett emelkednie: fejedelemmé váló férjének szilárd hátteret biztosítani, továbbá örököst. Ha nem is értette férje döntéseit mindig, vagy épp nem értett vele egyet, akkor is csendes bójtval és imával támogatta.

Ma azt mondanánk, *menedzselni* kellett az európai hírvagyont, birtokokat férje távollétében. Hiába segítettek szolgálók, cselédek, minden az ő fejében állt össze leosztandó feladattá. Ezeket pedig számon kellett kérni, és követni a megvalósulásukat. Zsuzsanna birtokügyekben levelezett Szerencs, Ónod, Gyulafehérvár, Fogaras, Várad és Munkács várainak jószágigazgatóival, hadszíntéri tudósításokat szerzett, ha férje kérte, ágyúkat küldött a harctérre. Lelkészekkel, iskolákkal, építőmesterekkel is levelezéseket folytatott. A köz ügyeivel, a közösség érdekeiért fáradozott. De előírás volt az udvarában úri lányokat nevelni, és kiházásítani (első körben húgát), ami bizonyára

különös öröm lehetett, ha már sajátja nem született. Peregrinusok támogatása is szerepelt vállaltásai között, hogy legyen szellemi utánpótlás, az új eszmék terjedjenek magyar földön is. Iskolákat létrehozni, könyveket gyűjteni, kiadni, ajándékozni. Nyilván ezek a férjével közös magasztos „projektjei” voltak. Nemcsak terjesztették a fejedelemmel a nyomtatott kiadványokat, hanem maga is kedvet kapott a könyvírásra. De papokkal a hit dolgairól is vitázott. A haladó eszmék terjesztése, a jobb jövő és a magyar ifjúság pallérozása reményében Comeniusszal a kor alternatív pedagógiáját honosította meg, Apáczai Csere Jánost is támogatta, fiával ellentétben. Egy asszony, akinek víziója van a világ dolgait illetően, és karizmatikus egyéniségével bele is szól saját világa, országa alakulásába.

Csak hűledezhet szájátva a múltba révedő ember, ezen a sokrétű figyelmen és szolgálaton, amit asszony léte re kifejtett. Mi, 21. századi nők is. A sor folytatható: az egyházakat támogatni – építkezésben, adakozásban. Valami művészt alkotni, valamit, ami hagyományos és nőies: nosza, hímezzünk, gyűjtsünk, teremtsünk egyedi mintákat, vásároljunk aranykőfiumot, atlaszt, tafotát, vásznat, erősítsük a reformata ecclesiát fejedelmi adományokkal, úrasztali terítőkkal is. Egybegyűjteni lányokat, asszonyokat, együtt alkotni a hímző műhelyben. Hímezzük bele a mintákba a kor női érényeit. A magyar úri hímzés páratlan a világon, milyen nagyszerű hagyaték ez. És ehhez is köze van.

Aztán ismét gyereket szülni, és végre felnőtté nevelni. Örökösről gondoskodni

is kötelessége egy nőnek, egy fejedelem feleségnek még inkább. Ki tanította őt meg minderre? Honnan vett erőt, bölcsességet mindehhez? Ennyi feladat, bánat és öröm, felelősség közt, mikor volt ideje megélni az árvaságot, a gyászt, a nőiesség örömét, a női létet, mint ajándékot? Milyen módszerei lehettek a fájdalom leküzdésére? Mikor lehetett gyenge, mert annak soha nem mutatkozhatott? Mikor lehetett hiú? Mikor figyelhetett velencei tükrében az idő múlását, szeme és szája körül gyülekező ráncokat fájlalta-e vajon?

**Zsuzsanna
birtokügyekben
levelezett, hadszíntéri
tudósításokat szerzett,
ha férje kérte, ágyúkat
küldött a harctérre.**

Köztudott, hogy a fényűzés nem fért bele egyre puritánabbá váló világnézetbe, de mégiscsak asszony volt, a fakulás, a romlás érzése őt is emészthette. Mikor élte meg a szerelmet, hiszen olyan ritkán látta férjét? A levelezésben, a becéző, gondoskodó formulákban? A bizalomban? „Szolgálok kegyelmednek, mint szerelmes uramnak” – írja férjének. Női szívében vajon megfordult-e a kétely érzése férjével kapcsolatban? Aligha. Az a férj, aki magára vállalva ura és parancsolója, Bethlen Gábor haragját, 1621. január közepén hazatér a hadszínterről a szülésre váró felesége mellé, annak szerelme erős. A kettejük kapcsolata tehát kitartó, igazi, mély kötelék volt. Nem beszélve arról a kedves gesztusról, hogy a Liechtensteinben látott pompás kert láttán megígérte, hogy hazahozza a kertet kertészestől kedves asszonyának, Sárospatakra. Hogy milyen házasságuk volt, talán a fejedelem búcsúleveléből sejlik fel leginkább. „Bizonyoságot teszek Isten és az ő szent angyalai előtt, hogy náladnál szebbet, okosabbat és akármilyen dicséretre méltóbb személyt nem láttam.”

Hogyan sikerülhet három eltemetett gyermek után megerősödni, legyőzni a kételyt? Hogy félt-e, nem tudhatjuk, de belevágott. És győzedelmeskedett kétszer. György az apja nevét vitte tovább, Zsigmond az elhalt testvéréét. Lorántffy Zsuzsanna számára, bevallása szerint, a legtöbb gondot a nehezen irányítható György jelentette, a legtöbb örömet az okos Zsigmondban lelte, a legnagyobb boldogságot és a legnagyobb szomorúságot a hatévesen elhunyt Ferkó miatt

Az 1647-ben épült Lorántffy-loggia, mellette a Vörös-torony a sárospataki Rákóczi-vár belső udvarán, 1923-ban. Kép: Fortepan / Fortepan

élte meg. A két fiút egy év választotta el. Egyiknek fejedelmi trónt szántak, másinak, a tehetségesebbnek, koronát. Nem külföldön, hanem itthon taníttatták őket, talán azért is, mert igen féltették őket, maguk mellett akarták őket tudni. Jó döntésnek bizonyult. A főúri szokáshoz híven stratégiaileg előnyös menyasszonyokat kerestek fiaik számára. A katolikus Báthory Zsófia vélhetően nem volt szelíd menyecske Zsuzsannának, hiszen a házasság feltétele a református vallás felvétele volt, nehéz lehetett betörni az új asszonyt egy másik hitrendszer formáiba. Zsófia a férje, II. György halála után nyomban rekatolizált. Zsigmond is megülte fényes esküvőjét, de felesége, Pfalzi Henrietta két hónap után meghalt, nem sokkal később pedig ő maga is. Ismét a gyász időszaka következett, méghozzá kettős gyászé. Szerencsére nagyobbik fia három unokával ajándékozta meg. A kora újkorban új típusú műveltségű, új nevelési, viselkedési minta jelent meg, amely új női eszményt hívott

életre. Ezt a formálódó új habitust a fejedelemszónok hitelesen képviselte, és menyecske, ha különösebben nem is kedvelte őt, mindenképpen követte ebben.

*A mindenki által ismert
arcképéről kiderült:
nem őt láthatjuk rajta,
hanem egy egyszerű
német polgárasszonyt.*

Lorántffy Zsuzsanna életfáján ott ragyog a sárospataki vár loggiájának megépítése és a könyveinek megírása is. „Forradalmi” tettek ezek, egyik sem kimondottan asszonyi időtöltés volt abban a korban. Fogta magát, és építtetett egy teraszt olasz módra, amely a vár gyöngyszeme lett. Bizonyára büszkén figyelte, ahogy létrejön egy épület-szárny, amit ő álmodott meg, és ő maga felügyelt a munkálatok lezárásáig. A másik kísérlete a korabeli híradások

szerint nem járt akkora sikerrel. A fejedelemség meg is akarta óvni attól, hogy tudomására jussanak a kritikák, az őt kicsúfoló pamfletek.

Zsuzsanna 48 évesen maradt özvegy. Egy fejedelemség szakadt a nyakába, ugyanakkor nem omlott össze, hanem mint Atlasz az égboltot, vitt mindent tovább. Támogatta fiait még a számára felfoghatatlan politikai döntésekben is, Györggyel pedig különösen sokat vitakozott – többek között a fogarasi birtokrész miatt.

Mikor pihent ez az asszony, hiszen folyamatos pörgésben élt? Talán a gömbkertjében, ritka növényeivel bíbelődve, rózsáival suttyogva. Feljegyezték, hogy családi étkezések is zajlottak a különös gondokkal kialakított kertben, ahol sokat időzött a mindig gondterhelt fejedelemszónok.

A feltett kérdésekre nem nehéz választ adni: mi tette őt ilyen erőssé? Az, ami mindenkit azzá tehet: Isten irgalmasságába vetett megingathatatlan hite, a határtalan bizalma. Végre dele-

Sárospatak 1608-ban lett Lorántffy-birtok, és a vár Lorántffy Zsuzsanna hozományaként került I. Rákóczi György birtokába. Demeter Zsuzsanna fényképe

tének egyik mondata rávilágít énjének egy állandó állapotára, ti. a dolgok viszonylagosságának, mulandóságának, esetlegességének, az emberi természet romlandóságának felismerésére és elfogadására: „szüntelenül gondolkodván a világ állhatatlanságáról”. A veszteségek olyanok, mint nagy hézagok az élet szövetén. Ezeket Zsuzsanna asszony Isten szeretetével, az Igéről való elmélkedéssel foltozhatta.

Lorántffy Zsuzsanna életfáján ott ragyog a sárospataki vár loggiájának megépítése és a könyveinek megírása is.

Bosszantó tény, hogy ennek a csuda-asszonynak nem maradt fenn hiteles festett arcképe. Szinte bizonyos, hogy több is készült, egyrészt a kor szokása miatt, főként főúri berkekben kötelező volt az udvari festő előtti pózolás. Nyilván Zsuzsanna puritán szemérmessége miatt feltételezhető, hogy nem ragaszkodott különösebben ehhez az elváráshoz, de valószínűsíthető, hogy a fejedelem rendszeres távolléte miatt készítettett magának aszszonyáról. A történelem viharában elkallódhatott. A mindenki által ismert

arcképéről kiderült: nem őt láthatjuk rajta, hanem egy egyszerű német polgárasszonyt. Nehéz ugyanakkor immár leválasztani az arcot a személyről – ez az alapja minden szobornak, dombozműnek, festménynek –, nehéz ezt a súlyos tekintetű, szinte komor arcú asszonyt szelíddé lágyítani a képzelet segítségével. Talán nem is kell. Csak valahogy nem igazságos a mi nagyasszonyunkkal szemben. Vajon milyen volt a külseje valójában?

Ha életét mai fogalmainkra fordítjuk le, egy igen sokoldalú, értelmiségi asszony, a köz javáért, egy ország felvirágoztatásáért fáradhatatlanul cselekvő egyéniség portréja rajzolódik ki. Ugyanakkor a hit dolgait elmélkedéssel, az éghez való eleven kapcsolódással megélő, áhítatos anya. Belső erőforrásait meg-megújítva tudott férjének támasza, igaz társa lenni. Manapság talán tehetséges menedzsernek, ügyvezető igazgatónak, üzletasszonynak is nevezhetnénk. Fiatalok szellemi-anya-gi támogatását is nyomon követő mentor, az egyház patrónusa, a gyógnő-vényekkel való orvoslásban is jártas művelt asszony. Pótanya. Textilművész. Író.

Szalárdi János, a fejedelmi családhoz közel álló kancellár, aki a fejedelemasszonyt közletről ismerte, ezt írta a 1660. április 18-án este 10 órakor bekövetkezett haláláról: „ez világbul szép csendes halál által kimúlék”. A sors immáron

kegyes volt Lorántffy Zsuzsannához, ugyanis néhány héttel azelőtt hunyta le örök álmra szemét, hogy fia, György, halálos sebet kapott a fenesi csatában.

Végakarataiban a gyulafehérvári székesegyházba férje mellé kérette magát, de menyje, Báthori Zsófia a sárospataki templomba temettette, a zűrzavaros idők okán. Koporsóját a császáriak kirabolták fiáéval együtt, csontjaikat szét szórták. Maradványaik ott porlanak Zemplénország áldott földében, a fejedelemasszony legkedvesebb birtoka közelében, valahol.

Lorántffy Zsuzsanna, a magyarok 17. századi mintaéletű, tiszta ragyogású nagyasszonya, a hársfalevelecske¹, terebélyes hársfává vált. Élete számtalan illatos hársfavirágtermést hozott és hagyott kortársai, valamint az utókor számára. Ezért is méltó, hogy megemlékezzünk róla.

Jegyzet

- 1 A Lorántffy család címerében hársfa áll. Innen a metafora. Az ősi nemzetségi címer (vörös pajzsban arany hárslevél) a későbbi időkben naturalisztikusabb formát nyert, s Lorántffy Mihály 1614-es pecsétjén a hárslevél már gallyas főtörzzsel is el van látva.

Felhasznált irodalom

- Altorjai B. Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae, avagy Az erdélyi régi szokások és rendtartások, az kik voltak s múltanak, s újak származtanak* (<http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xviii/appe1001.htm>). Letöltés ideje: 2025. 04. 15.)
- G. Etényi Nóra: *Lorántffy Zsuzsanna politikai és kulturális szerepe hazai és európai tükörben* (<https://radaygyujtemeny.hu/etenyin.htm>). Letöltés ideje: 2025. 04. 15.)
- Lorántffy Zsuzsanna (1600 k. – 1660) rövid életrajza (http://andrassygimi.hu/joomla/wrappers/iskola_tortenet/pages/lorantffy.html). Letöltés ideje: 2025. 04. 15.)
- Mátyás-Rausch Petra: „Az mi szabadságunk alább-alább szállott” – megjegyzések II. Rákóczi György és édesanyja, Lorántffy Zsuzsanna kapcsolatához (<https://abtk.hun-ren.hu/ismerettar/blog/az-mi-szabadsagunk-alabb-alabb-szallott-ii-rakoczi-gyorgy-es-edesanyja-lorantffy-zsuzsanna-kapcsolata>). Letöltés ideje: 2025. 04. 15.)
- Topor István: *Életmód a 16–17. századi magyar udvarokban – esküvő, temetés, szórakozás, időtöltés* (https://ntf.hu/index.php/2017/04/28/életmód_a_16_17_szaszadi_magyar_udvarokban_eskuvo_temetes_szorakozas_idotoltes). Letöltés ideje: 2025. 04. 15.)

Szima Csilla

Benedek Elek az íróasztalnál

„L

ehet belőled nagy ember – és hagy legyen – de szív nélkül igazán nagygyá nem leszel. Ne bízd el magad, ha csodálják elméd tündöklését: sok fényes elme elhomályosult már, de a szív – jó vagy rossz – megmarad utolsó dobbanásig annak, ami volt első dobbanáskor.”¹

Pörögtek a kerekek, gurult a bicikli, Barótról indultunk Kisbacon felé, hogy meglátogassuk a nagy mesemondó emlékházát. Könnyű szél fújdogált, szinte észrevétlenül lopta be magát az őszi fuvallat a kellemes napsütésbe. A Baróti-medencét szegélyező Persány-hegység fái megborzongtak. Az út mentén cafrangos galócák guggoltak, csábítva

a gyanútlan vándort; a fű között őszi, lila kikericsek festették mesébe illőre a tájat.

Kicsit viszontagságos volt a többszöri átkelés az Ajta-patakon, de annál nagyobb volt az elégtétel, amikor időben megérkeztünk a Benedek Elek-kúriába. Már vártak bennünket. Szeptember harmincadikát írtunk – Elek apó születésnapját –, ami egyben a népmese napja is. Kisbaconban a nagy mesemondó unokájának férje fogadott bennünket, aki felejthetetlen előadást tartott. Nagy csoport gyűlt össze a kúria előterében, ahol megcsodálhattuk a köteteket és Benedek Elek személyes tárgyait.

*Irodalmi esteket
szervezett országszerte.
Ha valahol betiltották,
más városban
folytatta a munkát.
Aktívan segítette a fiatal
romániai magyar írókat.
Utolsó levelében
is róluk szólt:
„...fő, hogy dolgozzanak.”*

A székelyudvarhelyi református kollégium épülete 1940-ben. Kép: Fortepan / Tordai György

Jelenet Mátyássy Áron és Szögi László rendezők Istenke biciskája című, Benedek Elekről szóló dokumentumfilmjéből

Benedek Elek egy gazdálkodó, földműves család ötödik, legkisebb gyermekéként született 1859-ben. Nagyszülei az elsők között voltak, akik Mária Terézia kezdeményezésére meghonosították Székelyföldön a burgonyatermesztést. A fiú értelmes, fogékony gyermek volt, így taníttatására már korán nagy hangsúlyt fektettek. A gimnáziumot Székelyudvarhelyen végezte a református kollégiumban. Nagybátyja tanította németre. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, ahol negyvennégy éven át élt és dolgozott.

Bár Benedek Eleket elsősorban a nagy mesemondóként ismerjük, munkássága jóval sokrétűbb: újságíróként, ifjúsági íróként, a népnyelv és közoktatás kérdéseinek elkötelezett kutatójaként is kiemelkedő szerepet játszott. 1881-ben, huszonkét évesen a *Budapesti Hírlap* munkatársa lett, 1886-tól pedig az *Ország-Világ* szerkesztője. Itt együtt dolgozott Vajda Jánossal, Bródy Sándorral és Ambrus Zoltánnal. Még Budapesten is hű maradt erdélyi gyökereihez – egyik legismertebb újságírói bravúrja is Erdélyhez kötődik.

1883-ban Tisza Kálmán miniszterelnök elhatározta, hogy a bukovinai székelyeket visszatelepíti a történelmi magyar területekre. A történet előzménye a madéfalvi vérengzés: 1764. január 7-én a bécsi udvar megbízásából Buccow tábornok kísérletet tett határőrezredek szervezésére, amit a székelyek ellenállása követett. Utóda, báró Siskovics József, Madéfalvát ágyútűzzel támadta meg, és több mint 200 ártatlan embert mészároltak le. Ezt követően indult el a székelyek kivándorlása Moldvába. 120 évvel később, a visszatelepítési

folyamatot már csak leszármazottaik élték meg – Benedek Elek erről az eseményről tudósított.

Első könyve, a *Székely Tündérorság* – egy népmese- és népmonda-gyűjtemény – huszonöt éves korában jelent meg. Már gyermekkorában sok mesét hallott, apjától és Demeter András juhásztól is. Ezután következett a *Magyar mese- és mondavilág*, amely mintegy 400 mesét és mondát tartalmaz. 1890 és 1900 között hatalmas példányszámban adták ki, ennek köszönhetően Benedek Elek jelentős jövedelemre tett szert. Ebből építette fel kúriáját, amelyet feleségének ajánlott, és Mari-laknak nevezett el.

1890-ben a mesemondó a legolvasottabb szerzők sorába emelkedett, Jókai és Mikszáth után.

1890-ben a mesemondó a legolvasottabb szerzők sorába emelkedett, Jókai és Mikszáth után. Nemcsak gyűjtött, hanem saját meséket is írt – mintegy kétezer darabot. Világirodalmi meséket is fordított, átdolgozott, és saját stílusára formált. Így vált társszerzővé, jellegzetes magyar ízzel gazdagítva ezeket a történeteket. A *Piros, Kék, Arany, Ezüst* mesekönyvei rendkívül népszerűek lettek, és számos nyelvre – angolra, németre, franciára, olaszra – is lefordították őket. Olasz nyelvű kiadásuk borítóján Csontváry festménye díszleleg.

1900-ban a Kisfaludy Társaság tagjává választották. 1920-ban befejezte önéletrajzi regényét, az *Édes anyaföldemet*,

amelyet később a kommunista rendszer tiltólistára helyezett.

Egész életét az ifjúság nevelésének szentelte – nem iskolarendszerben, hanem írásain keresztül. Színvonalas, irodalmi igényű gyermeklapokat szerkesztett, együtt dolgozva például Pósa Lajossal az *Én Újságom* című lapon. A kommunisták ezt is betiltották, de próbálkozott újjal: megjelent a *Jó Pajtás*. Kilenc ifjúsági regénye született, ebből hét lányregény – különösen foglalkoztatta a lányok nevelése és taníttatása.

Hatvankét éves korában, 1921-ben tért vissza Kisbaconba, a már korábban felépített kúriába. Trianon után a kisebbségi sorsba került magyarság mellett állt ki. Itthon intenzív munka várt rá, de már csak nyolc év adatott neki. A *Cimbora* gyermeklap főszerkesztőjeként dolgozott, melyet Magyarországon, a Délvidéken, a Felvidéken és még az Egyesült Államokban is olvastak. Munkatársai között ott volt Tamási Áron, Áprily Lajos és Reményik Sándor is.

Főszerkesztőként levelezési rovatot indított, amelyben írásra ösztönözte fiatal olvasóit. Ez még jobban megterhelte az egyre betegesebb mesemondót – volt, hogy naponta 30–50 levélre válaszolt. A betegsége csak testét gyengítette; lelke továbbra is szárnyalt, írt, tervezett. A fiatal Dsida Jenő is neki küldte el első versét, amelyet édesanyjának írt – Benedek Elek lapjában jelent meg először.

Irodalmi esteket szervezett ország-szerte. Ha valahol betiltották, más városban folytatta a munkát. Aktívan segítette a fiatal romániai magyar írókat. Utolsó, Szentimrei Jenőhöz írt, 1929. augusztus 16-i levelében is róluk szólt: „...fő, hogy dolgozzanak.”

1929. augusztus 16-én, munka közben, az íróasztalnál ülve kapott agyvérzést, amelynek következtében másnap, 17-én elhunyt. Benedek Elek addig él, ameddig emlékezünk rá. Számunkra ő követendő példa: Erdély feltérképezésében, az itthon maradásban, a kulturális értékek megőrzésében és továbbadásában. A belső viszályok és a nagyhatalmak szorításában is a megmaradás útját mutatja – olyan lelki gazdagsággal, amely nemzedékeken át örökíthető. Ezt sugallja az emberi agy képzelete, valamint a szív az utolsó dobbanásig.

Jegyzet

- 1 Benedek Elek: *Testamentum és hat levél*. Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2006.

Szika Levente Zoltán

Középkori templomaink és váraink útján (2.)

Barangolás Szatmárban és a Felvidéken

*A Szent Erzsébet-
főszékesegyház
– közismertebb nevén
a kassai dóm – Felvidék
egyik legjellegzetesebb
és legkiemelkedőbb
építészeti alkotása.*

V

ámosatya település neve eredetileg Atya formában fordult elő az írásos forrásokban, elnevezése személynévi eredetű. Első okleveles említése 1289-ből származik. A Vámos előtag a más, azonos nevű településektől való megkülönböztetés céljából került a név elé.

A falu temploma Szent György tiszteletére épült, és 1565-ben vált református hajlékká. A keletelt szentéllyel rendelkező templom egyenes záródású, a település központjában helyezkedik el. Hajója téglalap alaprajzú, ehhez kapcsolódik az egyenes záródású, négyzetes, alacsonyabb szentély. A templom sarkait – az északkeleti sarok kivételével – ízlésesen faragott kváderkövek alkotják. A szentély keleti és déli falán egy-egy keskeny, csúcsíves ablak található; a keleti oldali ablak vörös színű festéssel díszített. A hajó déli falán három ablak nyílik, köztük egy körablak is, míg a bejárat ugyancsak ezen az oldalon található. A nyugati fal tengelyében újabb, kőkeretes kapu helyezkedik el.

A templom belső terét fatáblás síkmennyezet fedi, melyet 1769-ben készíttettek. A hajót csúcsíves diadalív választja el a kőbordás boltozattal fedett szentélytől. A boltozat zárókövén a Gutkeled nemzetség címere látható, a délkeleti bordaíndításon pedig egy stilizált fej található. Az északi falon kőkeretbe foglalt sekrestyeajtó, mellette pedig egy csúcsíves szentségtartó fülke figyelhető meg. A déli falban ülőfülkéket alakítottak ki az építők.

Lónya története az 1270-es oklevéllel kezdődik, amely szerint a két Lónya nevű falut nem kisebb személyiség, mint Bánk bán – a Katona József által is megörökített történelmi alak – vásárolta meg, majd vejének, Simonnak adományozta. Később a falu birtokosa a Lónyai család lett, amely nevét is erről a birtokról vette, és ide temetkezett.

A lónyai templomról kevés adat maradt fenn, azonban a pápai tizedjegyzékekben szereplő információk alapján tudjuk, hogy a zempléni főesperességhez tartozó Szent Péter- és Szent Pál-templom nagy valószínűséggel már 1330 után működött. Ez az adat egybeesik a művészettörténeti vizsgálatok eredményeivel is.

A templom építése több szakaszban történt, amit a nyugati falon végzett kutatások is alátámasztanak: több átalakítást is dokumentáltak. Az nem teljesen bizonyított, hogy a szentély boltozata az épület legkorábbi részéhez tartozik-e. A korábbi feltételezések, melyek szerint a templom Bánk bán vagy Simon idejében, tehát a 13. század elején épült volna, ma már erősen megkérdőjelezhetők. Valószínűbb, hogy a templom építésének kezdete a 14. századra tehető. Az biztosan állítható, hogy jelentős átalakítások kizárólag ebben az időszakban történtek, mivel a későbbi beavatkozások már nem voltak meghatározók. A vakolat alatt gazdag gótikus és reneszánsz freskók maradtak fenn, amelyek különösen értékes művészettörténeti emlékeket képviselnek.

Füzér várában

A füzéri vár a Zempléni-hegységben, egy meredek oldalú vulkáni kúpon magasodik, s a hatalmas középkori építményt Magyarország hét természeti csodája között tartják számon. Az impozáns épület szabályos hegycsúcson áll, távolról nézve pedig egy lenyűgözően szép vár képe tárul elénk.

2016 tavaszán, az épületen nagyszabású felújítási munkálatokat végeztek, így legnagyobb része újjáépített állapotban látogatható. A szabálytalan alaprajzú várban a korszak viseletét viselő,

A kassai dóm előtt

úgynevezett animátorok segítik a látogatókat a vár történetének, épületeinek és egykori urainak megismerésében. A Várhegy alatti parkolóból mintegy tizenöt perces serpentinút vezet a vár kapujához. Maga a vár 170 méterrel magasodik a falu fölé. A teljesen megújult Alsóvárba felvonóhidas kaputorony vezet, ahol fogadóhelyiségeket, illetve pénztárt alakítottak ki. Innen előbb falépcsőkön, majd az évszázadok alatt elkopott sziklába vájt lépcsősoron keresztül érhetjük el a Felsővárat. Az út különlegessége a magasból élvezhető csodálatos panoráma, mely gyönyörű kilátást nyújt a Zempléni-hegység legmagasabb vonulatára, a Nagy-Milicre. Az óratoronyként is működő kaputornyon áthaladva a Felsővár szűk udvarába érkezünk, ahonnan észak felé nyílik az egyik legszebb kilátás. A vár többi része – a Várkápolna, valamint a férfi és női palotaszárnny – teljes egészében újjáépítve, hófehérre festve várja a magyar történelem iránt érdeklődő hazai és külföldi látogatókat.

Az udvarról jobbra a várkonyha helyiségei találhatók, amelyeket korhű berendezéssel láttak el. A palotaszárnny tornácos folyosói a felújított termekbe, az ebédlőbe, a hálósobákba, a férfi és a női palotaszárnnyba, valamint a

kápolnába vezetnek. Építészetiileg a legértékesebb elem a gótikus stílusban helyreállított várkápolna, amelynek újjáépítése során a szakemberek mindenhol az eredeti elemek visszaállítására törekedtek. Különösen figyelemre méltók a kápolna gótikus ablakkeretei. Az épületegyüttesben tematikus kiállításokat tekinthetünk meg: ezek bemutatják a régészeti feltárások során előkerült leleteket, a vár védelmét ellátó vitézek életét, valamint elénk tárják Füzér középkori arculatát.

Füzér várának hajdani kincsőrző jelentősége a Magyar Szent Koronához kapcsolódóan mondható a legjelentősebbnek. A megújuló Füzéri Vár napjainkban a magyar őseink által ránk hagyományozott középkori szokások és értékek lényegét „vigyázza”, ám ezek sajnálatos módon évszázadokon át homályba veszttek, s most szívós és kitartó munkával kell őket újra felszínre hozni, majd közkinccsé tenni, hogy azokat minden magyar megismerhesse.

A kiállítás során alkotóelemként vizsgálhatjuk meg a Magyar Szent Koronát, továbbá többet megtudhatunk a becses államhatalmi szimbólum múltbeli, viszontagságos történetének leglényegesebb, és a magyar nemzetsors szempontjából legmeghatározóbb

eseményeiről. Azokat a történelmi helyszíneket is megismerhetjük, amelyek nemzeti kincsünk megfordult az embert próbáló idők folyamán.

A Szent Erzsébet-főszékesegyház egész Felvidék egyik legjellegzetesebb és legkiemelkedőbb építészeti alkotása.

A látogatók betekintést nyerhetnek a Koronát díszítő elemek szimbolikájába, valamint megismerhetik azokat a történelmi személyiségeket, akik jelentős szerepet játszottak a Magyar Királyság létrejöttében és történetében. Az élményt virtuális technológia is gazdagítja, még közelebb hozva a látogatókhoz a középkori világot. A szintén újjáépített Alsó-bástya panorámateraszáról lenyűgöző kilátás nyílik Füzér falu déli részére, tiszta időben pedig egészen a Sátoros-hegyekig is ellátni. Innen is érdemes személyre venni a vár megújult szárnyait, valamint a gótikus stílusú kápolnát.

Az 552 méter magas Várhegy természetvédelmi terület, ahol különleges,

Szent István és Szent Imre szobrai a kassai dóm oldalfülkéiben

ritka növényfajokat is felfedezhetnek az érdeklődők. A füzéri Várhegyet joggal emlegetik Magyarország természeti csodái között.

Kassa – magyar történelmi város, magyar szó nélkül

A Turul-Sas Hagyományőrző Egyesület nevében érkezünk Kassára – amelynek nagyon becses és felbecsülhetetlenül értékes belvárosa magyar múltról mesél –, hogy koszorút helyezzünk el „Kassa szent halottjának”, II. Rákóczi Ferencnek nyughelyén, amely az Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére szentelt domban található. A fejedelem földi maradványait 1906. október 29-én helyezték el itt, így végakarátának megfelelően édesanyja,

Zrínyi Ilona, Erdély egykori fejedelem-asszonya mellett talált végső nyugalomra a rodostói száműzetés után.

A Szent Erzsébet-főszékesegyház – közismertebb nevén a kassai dóm – nemcsak Kassa, hanem egész Felvidék egyik legjellegzetesebb és legkiemelkedőbb építészeti alkotása, amely Európa történelmi jelentőségű székesegyházainak sorában is méltó helyet foglal el. Az óváros szívében, a Fő utca tengelyében emelkedő monumentális épület belső tere mintegy 1200 négyzetmétert ölel fel, és több mint ötezer hívő befogadására alkalmas.

Már a 13. században is templom állt a jelenlegi épület helyén, amely azonban 1378-ban egy tűzvészben elpusztult. A mai, érett gótikus stílusú templom az egykori, román kori alapokon

nyugvó Árpád-házi Szent Erzsébet-plébániatemplom helyén épült. Kezdetben egyhajós, csúcsíves formát kapott, majd az idők során fokozatosan bővült. Az északi torony 1496-ban épült, míg a déli, úgynevezett Mátyás-torony befejezetlenül maradt, és csak 1904-ben nyerte el mai formáját. A szárnyas főoltárt 1474 és 1477 között építették, a dóm torony látogatható, ahonnan kiváló panoráma tárul a városra.

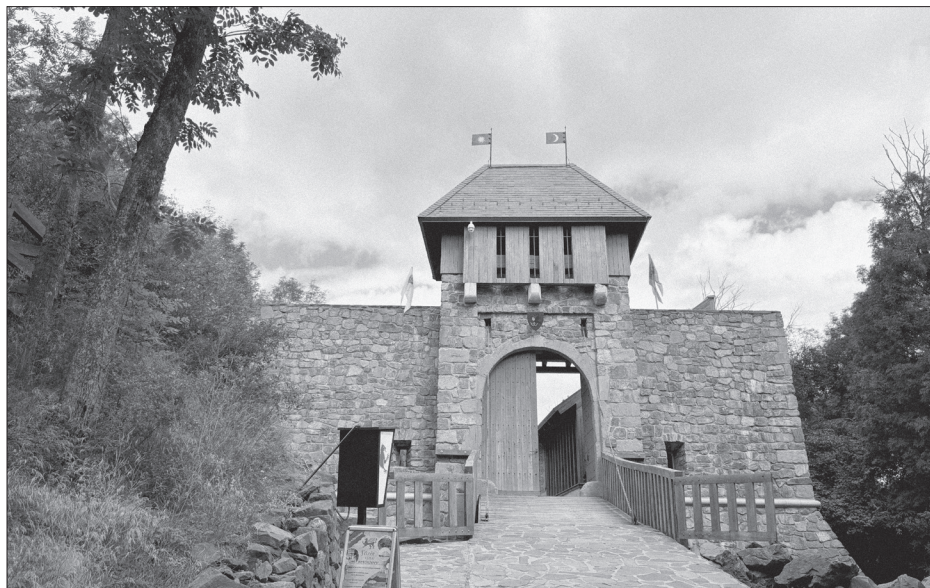
Az építkezés első szakasza 1420-ig tartott. A templomot eredetileg öthajós, bazilikaszerű épületnek szánták, és alaprajzát a németországi Xanten városában található Szent Viktor-dóm inspirálta.

A második építési szakaszban az eredeti tervek módosították: a magasabb középső hajóra merőleges, vele azonos magasságú kereszthajó épült, a sarkokban pedig négy, alacsonyabb csarnokot alakítottak ki, kereszt alakú alaprajzot hozva létre. A harmadik szakaszban Cromer Ágoston bíró 1467-ben megépítette a Szent Kereszt-kápolnát, de meg kell említeni a királylépcsőt és a szentségházat is. A királyi díszkerék alatt egy 1440-ből származó felirat található, amely Brandýsi Jan Jiskra, azaz Jan Giskra vagy Giskra János –egy elszegényedett morva nemesi család sarja – hűségesküjét őrzi. Ugyanebben az évben épült a Mettercia-kápolna, amelynek építtetését Szathmáry György esztergomi érsek szülei támogatták. 1477-ben emelték a Szűz Mária-kápolnát, és ekkoriban állt a ma már nem létező Szent József-kápolna is.

Kassa 1491-es ostroma során a templom jelentős károkat szenvedett, de ezeket sikeresen helyreállították, és 1508-ra a szentély is elkészült. Az újjáépítést Krompholz Miklós kőfaragó mester végezte. Az építkezés végül 1520-ban állt le. Az 1556-os tűzvész során a dóm főoltára és három mellékoltár maradt csupán épen.

1604-től Bocskai István lehetővé tette, hogy a templomot a város többségét kitevő evangélikus lakosság használja. 1671-ben újra katolikus kézbe került, majd 1682-ben Thököly Imre visszaadta az evangélikusoknak, akiktől 1687-ben a császári csapatok foglalták vissza. Ettől kezdve hosszabb ideig ismét a katolikus híveké volt. 1775-ben újabb tűzvész pusztított, és az északi toronyra barokk stílusú sisak került.

1804-ben újabb felújítási munkálatok kezdődtek, valamint ekkor alapították meg a Kassai egyházmegyét is. A templom ezzel székesegyházi rangot nyert, és több felújításon esett át, melyek közül a legjelentősebbet 1877 és 1896 között

Füzér várának kapuja az átépítés után. Nagy-Jenei Erika fényképei

végezték: a dómot tatarozták, és jelentősen átépítették, amelynek célja az eredetileg elképzelt, öthajós terv megvalósítása volt. Az építkezést Steindl Imre (1839–1902) tervei alapján, valamint Friedrich von Schmidt (1825–1891) szakértői véleménye szerint kiviteleztek. Ekkor bontották le a Szent József-kápolnát is. Az átépítés utolsó szakaszában, az északi hajó alá kriptát épült (Rákóczi-kriptá), amelyben II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) fejedelem, édesanyja, Zrínyi Ilona (1649–1703) fejedelemasszony, valamint a fejedelem idősebbik fia, Rákóczi József (1700–1738) földi maradványai nyugszanak. Ugyanitt található gróf Esterházy Antal (1676–1722) kuruc tábornagy, Sibrik Miklós (1673–1735) ezredeskapitány, főasztalnok, viceudvarmester, valamint gróf Bercsényi Miklós (1665–1725) kuruc főgenerális, a fejedelem egyik fő harcostársának, illetve feleségének, Csáky Krisztina (1654–1723) grófnőnek a végső nyughelye is.

A történelmi jelentőségű város a Hernád folyó partján, az azonos nevű medence peremén, a Kójsói-havasok lábánál terül el. Az egykori Abaúj-Torna vármegye székhelye számos látnivalót kínál az ide látogatók számára. A ma már „a tolerancia városaként” emlegetett, a második világháború során bombázott település 2013-ban elnyerte az Európa Kulturális Fővárosa címet is. Mindezek ellenére, e több mint 230 ezres városban – a Szlovák Statisztikai Hivatal 2021. január 1-jei népszámlálási adatai szerint: 229 040 fő – alig hallani magyar szót ízes palóc nyelvjárásban, pedig a lakosság 2,46 százalékat, azaz 5636 főt, még mindig a magyar nemzetiségűek teszik ki.

Az Óvárosban élő magyarság lélekszáma 776 fő.

A felvidéki nagyváros régóta lakott: a 13. században Magyarországra érkező hospesek telepedtek itt le. Bár máig nem tisztázott teljes bizonyossággal, de a mai város helyén egykor két település is létezett – Kassa és Fel-Kassa néven –, amelyeket végül a 16. század közepére Kassa városa teljesen egyesített. A város nevét először 1230-ban említik írott források.

Kassa 1491-es ostroma során a templom jelentős károkat szenvedett, de ezeket sikeresen helyreállították, és 1508-ra a szentély is elkészült.

A tatárjárást megelőzően még kevésbé ismert helység volt, azonban IV. Béla 1249-es okleveléből kiderül, hogy ekkor már bizonyos kiváltságokkal és szabadságokkal rendelkezett – ezek pontos tartalma azonban sajnos ismeretlen. Ekkoriban Kassa még nem városként, hanem *villa regiaként*, azaz királyi birtokként szerepelt, és Abaúj vármegye fennhatósága alá tartozott. A várossá válás folyamatának egyik fontos jele, hogy az 1260-as évektől kezdődően a város maga intézte belső ügyeit: az iratokban ettől kezdve *villicust* (bíró) és *iuratum* (esküdteket) említenek.

1283-ban megépült az Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére szentelt templom a mai dóm helyén. Ennek temetkezőkápolnájaként, szintén a 13.

században, épült a Szent Mihály-kápolna, amelyet temető vett körül. A kassaiak saját adományaikból épített iskolyát a johannita lovagrend próbálta elbitorolni, de a város lakossága papjuk bátorításával sikeresen megőrizte azt.

A 13. század végére a város már saját pénzverdével is rendelkezett, amely megszakításokkal ugyan, de 1707-ig működött. Kassa 1320-ra már jelentős várossá vált: a pápai tizedként fizetett 552 garas is ezt bizonyítja. 1347-től pedig szabad királyi város rangjára emelkedett. 1670 és 1676 között a város központjától délre ötszögű, olaszbástyás citadellát emeltek.

A Domonkos-rend temploma már 1250-ben is állt. Eredeti gótikus stílusát később barokk jegyekre cserélték, jelenlegi külseje 1894-ből származik. A város leghíresebb barokk stílusú épülete ugyanakkor a Giovanni Sandro Canevale itáliai építész által 1671 és 1684 között emelt Szentháromság-templom. Jelentős továbbá a 14. századi eredetű ferences templom, amelyet később szintén barokk stílusban építettek át. Érdemes még megemlíteni az 1816-ban épült evangélikus templomot, az 1882 és 1886 között felhúzott görögkatolikus templomot, valamint a Kassa városától északnyugatra emelkedő dombon álló Kálvária-templomot is, amely 1736 és 1758 között épült. Ez utóbbit 1773-ban katonai lőszerraktárrá alakították, s csak 1820-ban került vissza egyházi tulajdonba, amikor újra is szentelték. XII. Leó pápa 1826-ban teljes búcsút engedélyezett az ide zarándokló hívek számára – azóta a templom a környék jelentős búcsújáró helyévé vált.

A hajdani Rákóczi Múzeum (ma már Kelet-szlovákiai Múzeum) 19. századi épületét – a múlt kincseit bemutató kulturális intézményként – szintén érdemes megemlíteni, akárcsak az Orbán-tornyot, vagy a helyi botanikus kertet is. Ám nem hagyhatjuk ki a Rodostói ház pontos másolatát sem, amelyet a fejedelem által saját kezűleg faragott bútortárral rendeztek be. A ház előtt 2006-ban állították fel a fejedelem egész alakos szobrát, ezzel is tisztelve a „nagyaságos fejedelem” emléke előtt.

A különleges rezidencia, amely a „kis magyar világ” idején, a 20. század negyvenes éveiben épült, a török építészeti jegyeit viseli magán. Belső berendezésének egy részét a fejedelem halála után Törökországból szállították Kassára.

A Kassa városától északnyugatra található Vár-hegyen állt a kassai vár, amelynek még álló romjainál mentő és felújító munkálatok folynak, és ma

Bártfa piactere. Michał Rawlik felvétele. Kép: Wikipédia

már különböző rendezvények helyszínéül szolgál.

Erdélyi vonatkozások

Az 1604-es esztendőben Bocskai István (1557–1606) erdélyi fejedelem vette birtokába a várost, innen utasította a nemesseget, hogy védjék az alkotmányt és a vallásszabadság eszméjét. Bocskai végül itt is halt meg 1606. december 29-én, és a sírja is a városban található.

Kassa városa a 17. század folyamán hosszú időn át az Erdélyi Fejedelemség fennhatósága alatt állt. 1619. szeptember 5-én, Bethlen Gábor (1580–1629) erdélyi fejedelem kezére került, aki egy kiáltványt adott ki Kassán, és ugyanitt tartották a fejedelem esküvőjét 1626 márciusában Brandenburgi Katalinnal (1604–1649).

A földi eper városa

Eperjes városa a Kassai-medence északi részén, a Tarca folyó partján fekszik. Neve a magyar *eper* növénynevéből származik, utalva arra, hogy a település környéke bővelkedett földieperben.

Egy régi monda szerint a város alapítója II. (Vak) Béla király volt, az alapítás évét pedig 1132-re teszik. Az elnevezés eredete is ehhez az időszakhoz köthető, mivel a vidéken bőséges volt az epertermés. A várost először 1233-ban, majd 1247-ben említik írott forrásokban *Epurjes* néven.

A 13. században, különösen az 1241-es tatárjárás után megindult a német

ajkú lakosság betelepülése, főként a Szepesség irányából – így Eperjesen is jelentős számú német közösség jött létre. 1288-ban karmelita monostor épült a városban, majd 1299-ben, III. András király uralkodása alatt városi rangot kapott.

Első ismert címere 1455-ből származik, amelyet V. László király adományozott. A 14–15. században gazdasági fellendülés következett be: számos céh alakult, és mintegy kétezer kézműves dolgozott a városban – ez akkoriban jelentős számnak számított.

Károly Róbert 1312-ben falat emeltetett Eperjes köré, 1324-ben szabad bíráskodási jogot, 1347-ben pedig vámmenetséget adott a településnek. Végül 1514-ben II. Ulászló szabad királyi városi rangra emelte. A 15. században ennek köszönhetően sorra épültek a gazdag polgári otthonok.

A 16. században a város a reformáció egyik fontos felvidéki központjává vált. 1531-ben iskolája evangélikus lett. Bár a 17. században többször feldúlták, 1656-ban könyvnyomdát alapítottak, 1667-ben pedig evangélikus kollégium nyílt. 1672-ben Thököly Imre serege támadta meg a várost, majd 1673-ban Wolkra gróf katonái fosztották ki. Még abban az évben I. Lipót minden jogát megvonta a várostól, falait leromboltatta – ez Eperjes szabadságának végét jelentette. A város erődtírményeit több ütemben bontották le, mára csupán néhány falszakasz és egy torony maradt fenn.

Műemlékekben gazdag városként Eperjes egyike azon 138 felvidéki

településnek, ahol műemlékvédelmi területet jelöltek ki. Ezek főként a történelmi belvárosban, az orsó alakú főter és a Fő utca környékén találhatók. Az 1887-es tűzvész során jelentős károk keletkeztek a gótikus, reneszánsz és barokk stílusú polgárházakban, így azok homlokzatait később helyreállították.

A város jelentős építészeti emlékei közé tartozik a Szent Miklós-társszékesegyház, a Klobusiczky-palota, valamint a híres Rákóczi-ház. Ez utóbbiban, egy 17. századi reneszánsz épület falai között kötötte meg I. Rákóczi György 1633-ban az eperjesi egyezményt a császár követivel. Az épület ma múzeumként üzemel.

A városháza 1424-ben épült, jelenleg bormúzeumnak ad otthont. A görögkatolikus Keresztelő Szent János-székesegyház 1754-ben épült gótikus alapokra, ma a püspöki palotával és a teológiai karral egységes egyházi komplexumot alkot.

Az evangélikus templom 1642-ben épült, de 1913-ban leégett. Az evangélikus kollégium 1667-ben létesült, 1673-ban katolikus kézre került, majd 1783-ban visszakerült az evangélikusokhoz, és 1887-ben emeletet is kapott. Jelentős könyv-, érem- és természetrajzi gyűjteménye volt.

A 17. században épült karmelita templomot 1719-től a ferencesek vették át, barokk stílusban átépítve. A volt vármegyeháza 1783-ban copf stílusban épült. Az Alexander Nyevszkij ortodox székesegyház az 1950-es évek elején készült el. A híres, egykor Caraffa tábornok által állított vesztőhely helyén Mária-szobrot emeltek 1751-ben.

1994-ben szentelték fel azt a katonai temetőt, amelyben a második világháborúban vidéken harcoló 1450 német katona alussza örök álmát.

Eperjes központjának ékköve az a 14. században épült, Szent Miklós püspöknek szentelt monumentális templom, amelynek tornya nagy hasonlóságot mutat a nagybányai Szent István-torronnyal. A templom háromhajós, gótikus belső tere 1515-re készült el. Az épület a tűzvészek és átalakítások ellenére is őrzi eredeti gótikus jellegzetességeit: boltozatait, ablakait és kapuit.

A templom főoltárán jól megfigyelhető a gótika és a barokk közötti harmonikus átmenet. A 16. század elején, a híres Lőcsei Pál mester műhelyében készült angyalszobrok is a gótika szellemét idézik.

A 2021-es hivatalos adatok szerint Eperjesen 170 magyar lakos élt, ennek ellenére sajnálatos módon alig lehetett hallani az utcán magyar szót.

A város, ahol a hóhér áll a főtéren

Bártfa a Tapoly folyó partján fekszik, történelmi magva – a városfal még meglévő romjaival – szintén e folyó közelében található. Nevét a magyar *bárd* főnévhez kötik, amely a bárd (fejszével) egy nap alatt kivágható fa-mennyiségre utal. A *fa* kifejezés ebben az esetben az *erdő* jelentésében értendő. A város nevét először 1241-ben említik írott forrásban.

Alapítása a 12. századra és lengyel ciszterci szerzetesek, illetve a ciszterci rend tevékenységéhez köthető. A tájárjárást követően német telepesek érkeztek a városba. Szabad királyi városi rangot I. (Nagy) Lajos király adományozott Bártfa számára. 1439-től misztériumjátékokat rendeztek itt, s ekkor már működő nyomdával is rendelkezett.

A 16. század elején a város polgársága az evangélikus hit mellett döntött. 1539-ben Leonard Stöckel (1510–1560), a város bírójának fia, aki hosszú időt töltött külföldön, Philip Melanchthon (1497–1560), a német humanizmus kiemelkedő alakja és Luther Márton közeli munkatársa szellemiségében szervezte át a városi iskolát, amely így humanista tanintézménnyé vált. 1590-ben a felvidéki lutheránusok egyik zsinatukat is Bártfa városában tartották.

Sajnálatos módon a város utcáin ma már nem hallani magyar szót. A történelmi belváros azonban rendezett, szépen helyreállított, és számos magyar vonatkozású, gótikus stílusú épületet vonultat fel. Kiemelkedik közülük az 1505 és 1508 között épült régi városháza, amelyet eredeti állapotában újítottak fel. Külön figyelemre méltó, hogy a város magyar múltját idéző címerét is megőrizték. Látható, hogy a régi épületeket jobban megbecsülik, mint – sajnos – sok más, magyar múlttal rendelkező városban, például Nagybányán. Bártfán felismerték az épített örökség turisztikai és gazdasági értékét, amiből komoly hasznót is húznak. A régi városháza épülete – kőcsipkés reneszánsz lépcsősorával, gazdagon díszített, meredek tetőzetével és fennmaradt magyar címerével – ma a Sárosi Múzeumnak ad otthont.

Szintén érdemes megemlíteni a 15. században épült, gótikus stílusú Szent Egyed-bazilikát, amelynek tizenegy késő gótikus oltárát híres fafaragó mesterek készítették. A bazilika tornyából, amely a kora gótika jegyeit viseli, csodás kilátás nyílik a régi városközpont-ra: látható innen a gótikus alapokon álló, barokk stílusú ferences templom

és kolostor, az 1903-ban emelt ortodox templom (mely eredetileg görögkatolikusnak készült), a copf stílusú, 1808-as építésű evangélikus templom, valamint a városfal megmaradt részei és a félköríves bástyatorony.

Külön említést érdemel a főtéren található két, óriási méretű harang, amelyek vélhetően helyreállításra várnak. Felirataik a régi magyar világ emlékeit idézik.

Látogatásunk során megtekintettük a város egyházi múzeumának ikonkiállítását is. A múzeumot 1903-ban alapították, és jelenleg mintegy 700 000 egyházi műtárgyat őriz, amelyek között számos kiemelkedő értékű ikon is megtalálható.

Néhány érdekesség Bártfáról és a bártfaiakról

A város legtehetősebb polgárai a főteret övező patinás polgárházakban laktak. E lakások legkorábbi példányai a 15. századból származnak. Nagy boltíves kapuik alatt lóvontatta járművek – kocsi, szekerek, hintók – is könnyedén behajthattak. A kapu fölötti két ablak közül az egyik a tulajdonos lakosztályához tartozott, a másik pedig az albérlők számára fenntartott szobához. E házak valódi mérete csak a templom tornyából válik igazán érzékelhetővé. Az utcafront mögötti részeken raktárhelyiségek és a cselédek lakrészei kaptak helyet.

Bártfa messze földön ismert volt kiváló vászonfehérítőiről. A hófehér textília iránti kereslet akkoriban rendkívül nagy volt, így ez a mesterség nemcsak hírnevet, hanem jólétet is hozott a városnak, amely ennek köszönhetően számos kiváltságban részesült. A legszelesebb utca, a Szeles utca is e mesterséghez kapcsolódik: itt szárították a kiterített kelméket.

A város pallosjoggal is bírt, vagyis kivégzéseket hajthatott végre saját hóhér révén. A hóhér különféle előjogokat élvezett: saját házat kapott a várostól, a bazilikában elkülönített helyről hallgathatta a miséket. Lakása a Szeles utca egyik sarki házában volt, emléké ma is szobor őrzi a főtéren – épp munka közben ábrázolva. A látogatók – ha elég bátrak – a hóhér bárdja alatt lévő tőkére is helyezhetik fejüket egy fénykép erejéig.

A bártfai iparosok büszkéek voltak mesterségükre, és ehhez méltó díszítést kívántak a városházára. Ehhez kőfaragó mestereket hívtak, akiket bőséges fizetéssel kecsegtettek. Az egyik mester azonban csalódott: nem kapta meg a

megígért jutalmat, így bosszúból egyetlen éjszaka alatt kifaragott egy mezeten fiúalakot, aki ma is a városháza legmagasabb pontjáról mutogatja hátsóját a városra.

Különleges érdekesség, hogy a középkori Bártfa templomában minden céhnek saját oltára volt. A hentesek, fazekasok és takácsok céhei egyaránt rendeltettek maguknak külön-külön oltárt, amelyeket meg is kaptak.

A templom tornyába egy keskeny és meredek csigalépcső vezet, amelyen csak óvatosan, fokozott figyelemmel ajánlott közlekedni a balesetveszély miatt.

A főhajóban két bejárat is található: az egyik a gótika, a másik a reneszánsz korából származik, ám mindkettő ugyanahhoz a templomhoz tartozik. A reneszánsz kapu fölött Mátyás király híres hollós címere látható.

A régi városháza oldalán két hatalmas kőedény található, 1519-ből. A vásárookra érkező áruk mennyiségének és minőségének ellenőrzésére szolgáltak – különösen a gabonafélék esetében –, mivel a kereskedők által kínált termékeket gyakran kétség övezte. A kőedények segítségével a város gyorsan és hatékonyan ellenőrizhette az árukat.

A 2011-es népszámlálási adatok szerint a város 33 696 lakója közül mindössze 45 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek.

**Érdekesség,
hogy a híres magyar
utazó, Benyovszky Móric
gróf 1768-ban raboskodott
Lubló várában.**

Útközben megtekintettük Ólubló monumentális kővárát is, amely a 16. század elején épült, és mára szépen helyreállított állapotban, új fényében tündököl. A Szepességben, a hajdani magyar–lengyel határ közelében fekvő vár a középkori Magyar Királyság északi határvidékének védelmét látta el, együtt Palocsa, Nedec és Árva váraival. 1311-ben Amadé nádor elfoglalta a várat Csák Máté tartományúrtól a király számára. 1412-től 1772-ig Ólubló és tizenkét másik szepességi város a Lengyel Királyság fennhatósága alá tartozott.

Érdekesség, hogy a híres magyar utazó, Benyovszky Móric gróf 1768-ban raboskodott Lubló várában – ahonnan végül megszökött... Vagy talán megszöktették.

(Folytatjuk.)

Sümei György |

Kós András szobrászatának magyarországi recepciója¹

Á

Italánosíthatóan tanulságos Kós András művészetének magyarországi fogadtatása. Első budapesti szereplésén, a Műbarát – erdélyi képzőművészek 1941-es kiállításán bemutatott műveivel (*Kós Károly* portréjával, *Férfi fejével*, *Királyfi-jával* és *Ülő nőjével*) „várakozáson felül is megörvendeztet” – írták róla a *Magyar Nemzet*ben.² Megemlékeznek a Kolozsvári Művészeti Hetek keretében szervezett IV. Nemzeti Képzőművészeti Kiállításon elnyert „kőszobrászati díjáról”³ és a kolozsvári Műcsarnok nyitó tárlatáról, amelyen: „Az erdélyi szobrászok közül a legtöbb és legjelentősebb művekkel Kós András szerepelt”.⁴ S még említsük meg egy budapesti megjelenését: a Barabás Miklós Céh 1944 tavaszi bemutatójáról regisztrálta Biró Béla: „A felszabadulás [értsd: Erdély visszatérése Magyarországhoz] óta eltelt három év alatt új színekkel gazdagodott Erdély fiataljainak művészete”, s szerinte ez lesz az „új magyar művészet”, amelynek fontos etapja

„Kós András erőteljes kibontakozása a monumentális egyszerűség felé”.⁵

Sem a román képzőművészetnek a Nemzeti Szalonban rendezett reprezentatív kiállításán 1950-ben,⁶ sem pedig az 1982-es román szobrászati bemutatón nem szerepeltek a munkái. De Budai Nagy Antal bábolnai parasztfelkelése emlékművének a fölavatásáról hírt adnak a pesti lapok is. A *Magyar Nemzet* így minősít: „A dombormű egyszerűségében is monumentálisan hat”.⁷ Kovács Gyula az 1970-es évek közepén meglátogatta műtermében, s erről a *Művészet* folyóirat hasábjain beszámolt. Szerinte Kós szobrainak a „lényegét egészségük adja, és nem a részeik”, vagyis a teljességük. Kiemeli szobrainak a derűjét, s megjegyzi, hogy az alkotó „gótikus reminiscenciákhoz vonzódik”.⁸

Kós András kiteljesedett szobrászatát csak az 1989/90-es politikai rendszermódosítás időszakában mutatták be a magyarországi közönségnek, az abban

Kós András kiteljesedett szobrászatát csak az 1989/90-es politikai rendszermódosítás időszakában mutatták be a magyarországi közönségnek.

Kós András születésének 110. évfordulója alkalmából életmű-kiállítás nyílt a Magyar Művészeti Akadémia székházában, a Pesti Vigadóban, 2025. április 29-én

Kós András leánya, Kós Katalin a megnyitón

az időben országos jelentőségű kiállító-ponton, a Szentendrei Képtárban. (Ma az ablakai bedeszkázva, faláról hullik a vakolat.) Kovács Gyula lehetett az ötletadó, de az is elképzelhető, hogy a szentendrei múzeum igazgatója, Bihari József Erdély-jártában találkozhatott Kós András művészetével. Ő két hírlapi cikkében beszámolt Kós Andrásnak a Szent Mihály-templom szentélyében bemutatott, ötven művét felsoroló kiállításáról.⁹ Szerinte az alkotó mára szóló üzenete: „elősegíteni a békességet, megértést, harmóniát”.¹⁰

Kós András kolozsvári kiállítását 1991. május 5. és június 23. között mutatták be, a megnyitót egy rangos személyiség, Somogyi József szobrászművész tartotta, aki korábban a Képzőművészeti Főiskola rektora, valamint a Magyarországi Református Egyház világi elnöke volt. A kiállítást rendezte, s a hozzá kiadott katalógust¹¹ szerkesztette Hann Ferenc művészettörténész. Legelőször Kós András rövid és tárgyyszerű életrajzát adja, azután Kovács Gyula bevezetőjét. Kovács Gyula, aki műtermében 1975-ben meglátogatta a bemutatkozó mestert, rokonságot lát művésze és a „későgótika szobrászata között”. Ahogy a *Művészet*-cikkében, újra és ismét a fában gazdag Transilvániát emlegette, és az áradó fényt, amely „fennkölt derű képében sugárzik a szobrairól”. A katalógusban reprodukált munkái: *Őnarckép* 1943, *Tótfalusi Kis Miklós* 1976, *Apáczai* 1973, *Apám* 1986, *Déryné* 1986.

A kiadvány végén közölték az Erdély Művészetéért Alapítvány ismertetőjét, amely szerint céljuk „a végső veszélybe került erdélyi és szász művészet, képző- és iparművészeti kultúra megsegítése, az ott élő alkotók támogatása, ösztöndíjakkal segítése, számukra kiállítások rendezése, műveiknek a hazai közvéleménnyel és a nagyvilággal való megismertetése ma nemcsak műpártolás, hanem életmentés is”.

Kós Andrást több évtizedes művészi tevékenysége elismeréseként 1999-ben *Pro Cultura Hungarica* emlékplakettal tüntették ki.

Az 1990 utáni Magyarországon gomba módra elszaporodtak a képzőművészeti alapítványok – melyek később aztán alaposan megritkultak. Ezek közül az egyiknek túlzó, a politikai változások idején végveszélyt vizionáló, a realitásokat figyelmen kívül hagyó felhívása joggal háborította fel a kiállító művészt. Kós András művei ugyanis ekkor végre először nyújthattak hiteles képet teljes életművéről és alkotóművészeti törekvéseiről. Ebben a helyzetben a megfontolatlan és indokolatlan

„segítségnyújtás” könnyen kedvét szeghette a mesternek.

Élénken emlékszem Tímár Árpád művészettörténész kollégám elemetáris felháborodására a szentendrei kiállításmegnyitón – ő határozottan elutasította az erdélyi művészek, s ezzel szinte név szerint Kós András megmentésének gondolatát is. Bihari Józsefnek a Kós-művekhez kapcsolt, „a békességet, megértést, harmóniát” elősegítő elvárását az alapítványismertető teljesen áértelmezte. Úgy tűnt, mintha Kós András személyében egy kiszolgált, segélyre, már-már megmentésre szoruló alkotó jelent volna meg a Szentendrei Képtárban. Így történt, hogy az alkotó – aki sok erdélyi művész társához hasonlóan szinte egész életén át várakozott arra, hogy végre önálló tárlattal mutatkozhasson be egy jelentős magyarországi kiállítóhelyen – még a katalógusát sem tudta eljuttatni barátainak, ismerőseinek. Ezért is távozhatott keserű szájjal, s vonhatta le a túlzó segíteni akarásból saját tanulságait.

Talán a kiállításról megjelent elemző ismertetés sem tudta vele feledtetni mindezt. Kiss Joakim Margit elismerően, önértékei szerint mutatja be Kós András művészetét.¹² „A kiállítás legegységelműbb darabjai a Madonna-szerű asszonyalakok. [...] Súlyos tömegük biztonságot áraszt, részletezés nélküli köpenybe burkolt alakjukon legállandóbb kifejezés a mosoly”. Női portrészobrai „gótikus oltárszobrokra emlékeztetők, némelyik közvetlenül oltárra emelhető lenne”. Az Apáczait és Misztótfalusi Kis Miklóst megjelenítő „kultuszszoborként” hatnak. Elismerően szól a festett plasztikáiról, s ezen a ponton bekapcsolja a szentendrei tapasztalatait, így: „Szentendrén a hagyományok jellegtelen huszadik századiak: művészei nem meditatív szemlélődők, hanem a mának harcos résztvevői”, ezért szerinte alkalmatlanok „ideálok megfogalmazására”. Meglátása szerint „Erdély egységesebb és folyamatosabb kultúrával rendelkezik”, mint Magyarország, de ezt nem írja le, csak sejteti. Kós András példáján hozzáfűzi még, hogy ott, mármin Erdélyben „az emberi méltóság, a személyiség tisztelete” jelenvalóság, s ez az ő számára „szokatlan, csaknem illuzórikus világ”. S mindez őbenne „nosztalgiát ébreszt” nyilván azért, mert az akkori szentendrei küzdelmeit is belevetíti a Kós András szobrai sugallta derűbe.

Kós Andrást „több évtizedes művészi tevékenysége elismeréseként” 1999-ben *Pro Cultura Hungarica* emlékplakettal tüntették ki – közölte a Népszabadság.¹³

A kiállítás, melynek kurátorai Bodnár Zita és Szebeni Zsuzsanna (képünkön balra), 2025. június 12-ig látogatható a Pesti Vigadóban. Walter Péter felvételei. Képek: a Magyar Művészeti Akadémia Facebook-oldala

Az 1941-ben tervezett, de csak 62 évvel később, 2003-ban Nagyváradon felállított Bethlen Gábor-szobor átadása-kor¹⁴ csak a Bethlen nevet hagyták meg, mert nem Gabriel szerepelt Gábor helyett, és a fölíratát is letakarták: Ha Is-ten velünk, kicsoda ellenünk?

Művészetének magyarországi befo-gadástörténetéhez följegyezhetjük Ban-ner Zoltán összefoglalóját¹⁵ és a Magyar Nemzeti Galéria 2015-ös nagy, erdélyi képzőművészet tárlatát, katalógusát.¹⁶ Szakolczai Lajos elemző írását Kós András *Élet és írás* című könyvéről és a szobrászi életművét értő pontossággal összefoglaló, Németh Júlia jegyezte monográfiájáról.¹⁷

Az 1970–80-as évektől ismertem Kós Andrást, találkozásainkkor – gyak-rabban Kolozsvárt, vagy Budapesten, az édesapja művészetéről az állatkert-ben szervezett konferencián – mindig kedves, közvetlen volt. 2003-ban, ami-kor egyszer épp a Kolozsvár Társaság kiállítására mentünk, aggódva emlí-tette, hogy „apám halála után reám bí-zott hagyaték részét” följánlotta a Ma-gyar Építészeti Múzeumnak, de ők nem reagáltak erre. Az év december közepi látogatásomkor, a lakásában újra ag-gódva mutatott rá a polcon lévő dosszi-ékba rendezett hagyaték részre. A velem odaérkező Csapody Miklóssal gyorsan eldöntöttük, hogy áthozzuk az anya-got. Ő akkor országgyűlési képviselő-ként diplomata útlevelemmel közlekedett, s az autóját nem nézték meg a határon,

így 2004-ben a Magyar Építészeti Mú-zeum állagába került a gyűjtemény,¹⁸ Kós András megelégedésére. Azután még abban is segített, hogy a Barabás Miklós Céh-tagok fotóiból rekonstruált tablóképet hitelesítette, azt az ő jóváha-gyásával véglegesítettem.

Balsikerű szentendrei kiállítása után 2016-ban Szebeni Zsuzsa Kós Katalinnal együtt Sárospatakon mutatta be az *Élet és rajz* könyvének a rajzanyagát. Ideje lenne végre, e mostani kolozsvári tár-latának a tanulságaival gazdagodva, méltó kiállítást rendezni Kós András-nak a magyar fővárosban.

Jegyzetek

- 1 A 100 éve született Kós András szob-rázművész című, a Kolozsvári Mű-vészeti Múzeumban 2024. augusztus. 22-én tartott kerekasztal-beszélgeté-sen elhangzott hozzászólás megszer-kesztett változata. Résztvevők: Kós Katalin, Bocskay Vince, Varga Mihály, Portik Blénessy Ágota, vezette: Szebeni Zsuzsanna.
- 2 B. A.: Erdélyi művészek a Műbarátban. *Magyar Nemzet*, 1941. április 27., 17.
- 3 Izsáki Margit: Nagyszabású erdélyi iro-dalmi esttel megkezdődtek a Kolozsvári Művészeti Hetek. *Magyar Nemzet*, 1942. május 12., 6.; A Kolozsvári Művészeti Hetek megnyitása. *Népszava*, 1942. má-jus 12.
- 4 Transsy Ivanicius: A kolozsvári Műcsar-nok megnyitó kiállítása. *Népszava*, 1943. április 2., 7.

- 5 Biró Béla: A Barabás Miklós-Céh ki-állítása. *Szépművészet*, 1944. június, 203–204. Pár hónappal korábban írta szobrászata leglényegét érintve László Gyula: „Kós András szobrát [...] a nemes formákon remegő fény, s a benne meg-húzódo, kissé szomorkás, sejtelmes ki-fejezés avatja el nem múló élménnyé”. László Gyula: A Barabás Céh kiállítása. *Termés*, 1943. ősz, 140–143.
- 6 Magyar–Román Barátsági Hét, a Ro-mán Népköztársaság művészeti kiál-lítása. Nemzeti Szalon, Budapest, 1950. december 12–23. Katalógus. Klasszikus román festők (pl. Theodor Aman, Ion Andreescu, Grigorescu) mellett kor-társak szerepeltek (pl. Abrudan Petre, Bordi Andrei [Bordi András], Miklossy Gabriel [Miklóssy Gábor], Szopos Ale-xandru [Szopos Sándor], szobrászok között: Csorvassy Stefan [Csorvassy István], Vetro Arthur [Vetró Artúr]).
- 7 Ünnepi gyűlés Kolozsvárott és emlék-mű-avató ünnepség a bábolnai paraszt-felkelés 520. évfordulója alkalmából. *Magyar Nemzet*, 1957. december 3., Obe-liszk hirdeti a magyar és a román job-bágyok 1437-es felkelésének emlékét. *Népakarat*, 1957. december 3.
- 8 Kovács Gyula: Töprengés Kós András műtermében a szobrászat sorskérdése-iről. *Művészet*, 1975. 7. sz. 38–39.
- 9 A műveit, összesen 25 szobrát a Farkas utcai református templomban mutat-ták be.
- 10 Bihari József: Kós András tárlata Kolozs-váron. *Vasárnapi Hírek*, 1990. május 20., 9. Ugyanez az írás, kissé meg bővítve (pl. Móricz Zsigmond-idézettel), a tervezett szentendrei kiállításra szóló utalással: Bihari József: Erdély szellemi ereje. *Re-formátusok Lapja*, 1990. május 27., 6.
- 11 Kós András szobrászművész (Kolozs-vár) kiállítása. Kós András: *Életemről röviden*. Szerk.: Hann Ferenc. Bevezető: Kovács Gyula. A katalógust támogatta a Művelődési Minisztérium és a Románi-ai Képzőművészek Szövetsége Kolozsvá-ri Fiókja. Szentendrei Képtár, 1991. má-jus 5. – július 23.
- 12 Kiss Joakim Margit: Kós András kiállí-tása a Szentendrei Képtárban. *Új Művé-szet*, 1991. 8. sz., 65–66.
- 13 1999. szeptember 3.
- 14 Tibori Szabó Zoltán: Gabriel Bethlen és a tolerancia. *Népszabadság*, 2003. május 14., Lukács Csaba: Nevek harca Romá-niában. Magyarellen es intézkedések keleti szomszédunknál az európaiság jegyében. *Magyar Nemzet*, 2003. má-jus 15., Szülőföld, gyermekkor. *Magyar Nemzet*, 2003. május 30.
- 15 Banner Zoltán: *Erdélyi magyar művé-szet a XX. században*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1990.
- 16 *Sors és jelkép. Erdélyi magyar művészet 1920–1990*. Szerk.: Szűcs György. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2015.
- 17 Szakolczai Lajos: Szobor mint a lét talapzata. Kós András művészetéről. *Hitel*, 2009. december, 77–84.
- 18 Sümei György: Levelek Kolozsvárott. *Magyar Művészet*, 2024/1. 34–39.

Orbán Csala

Semmiért egészen vagy királyi gazdagon?

Az

áprilisi bemutató óta negyedszer adták elő 2025. február 20-án, este fél héttől Giacomo Puccini *Manon Lescaut* című operáját a Kolozsvári Magyar Operában, Kürthy András rendezésében, Horváth József vezényletével. Főszerepben Kele Brigitta (Manon) és Pataki Adorján (René des Grieux) csillogott. A letisztult díszlet a Kossuth- és Jászai Mari-díjas, Nemzet Művésze címmel is kitüntetett Székely László és munkatársa, Venczel Attila tervezése. A színszimbolikában gazdag, rokokót idéző jelmezeket Bianca Imelda Jeremias és munkatársa, Mihály Katalin Sára jegyzi.

A *Manon Lescaut* Puccini egyik korai operája, amelynek sikere annál figyelemreméltóbb, hogy a francia nemzeti operaszerző, Jules Massenet hasonló című művével kellett felvennie a versenyt. Ez a művek közötti versengés megismétlődött Puccini következő operája, a *Bohémélet* esetében is, amelyet az olasz pályatárs, Ruggero Leoncavallo is megzenésített.

A *Manon Lescaut* librettójának alapjául Prévost abbé két évszázaddal korábban írt azonos című regénye szolgált, amelyet a korabeli erkölcsi normák fényében botrányosnak tartottak és betiltottak. A szövegkönyvön a zeneszerző többedmagával dolgozott (Marco Praga, Domenico Oliva, Olindo Malagardi, Luigi Illica, Giulio Ricordi). A librettó *Manon Lescaut*, a gyönyörű, de könnyelmű fiatal nő és Des Grieux ifjú lovag szerelmének történetét meséli el. Manon, szorult anyagi helyzete és bátyja rá gyakorolt hatása következtében a lovag helyett a gazdag, idős Gerontéval lép kapcsolatba. A szerelem és a jólét közti örlődés okozza a lány vesztét, és egyben az opera tragikumát.

A színpadon háttérként *bouffe* stílus-elemekre emlékeztető, pazarul díszített keretű, vetített címdiát láthattunk. Ez a kép az opera szerzőjével és címével a felvonások között, és talán feleslegesen, de

az előadás végén is megjelent. Az opera kezdete előtt értesítették a közönséget, hogy a címszerepben debütáló, a világ nagy operaszínpadain is éneklő szoprán, betegsége ellenére is elvállalta a szereplést. Ugyan, ha ezt nem árulták volna el, senki sem vette volna észre, hogy az énekesnő gyengélkedik, hiszen a hangja fényesen, árnyaltan, tisztán töltötte be a teret és a szíveket.

A gyors tempójú, hatásosan megkomponált nyitány alatt már érzékelhető volt, hogy a zenekar – a műfajban szokatlan módon – ki van hangosítva. Ez az aspektus az opera során később is helyenként zavaró volt, az összhangzás emiatt kiegyensúlyozatlanná vált. A kihangosított zenekart a legjobban a középtájt helyet foglaló közönség tudja élvezni. Kérdés, hogy mit szolgál ez az akusztikailag nem a legmegfelelőbb kivitelezett megoldás?

A nyitójelenetben a színpadon uralkodó földszínek Rembrandt képeinek színvilágát idézik meg. A barnás tónusokat a báránnyelű kék ég a háttérben, majd a virágszínekbe öltözött női kar oldotta tavaszivá. Sajnos a kihangosított zenekar elnyomta Edmondo, a diák (Bardon Tony) az ifjúságról dalolt madrigálját. Az amiens-i lányok kórusa üdítően hatott, nemcsak látványban, zeneileg is, bár néhol nem volt egységes a hangzás, nem simultak eléggé egymásba az énekesnők különböző hangszínei. Később a sokaság kórusából is ki-kihallatszott egy-két „elkészt” más-salhangzó. Pataki Adorján üde, átható hangjával már Des Grieux színrelépésének pillanatában meghódította a közönséget. Manon az első felvonásban ártatlan, égi lényhez hasonló karakter, világoskék ruhája, a fehér csipkés kendő a haján rájátszik az ismert Mária-ábrázolásokra.

A második felvonást légies szépségű fuvalaszóló (Török-Dani Márton) nyitotta. Ez a könnyed hangzás vezette fel az

Kele Brigitta (Manon) és Pataki Adorján (Des Grieux) a II. felvonásban

Peti Tamás Ottó (örrmester), Sándor Árpád (hajóskapitány), Pataki Adorján (Des Grieux) és Kele Brigitta (Manon)

új, előző felvonásbeli szerepéből teljesen kifordult, felületes örömeiket kergető, vérpiros ruhakölteményben pompázó Manon bemutatását. Hasonlóan erős kontrasztot képez a sötét, festett tapétás falú, bársonykárpitoktól roskadó, fényűző palota az eddig egyszerű, letisztult díszlettel. Manon meghatóan vallotta meg Kele Brigitta hangján a csillogó látszat mögé rejtett valóságos és mély érzelmeit: a fényűző képmutatásból visszavágyik abba az egyszerűségbe, ahol őszintén szerették egymást a lovaggal (*In quelle trine morbide*). Bátyja, Lescaut örmester (Sándor Csaba) a mézesmázos, ravasz testvér bársonyhangeren ültetett új reményt húga szívébe. Nagyon kedves zenei színfoltot képez a reneszánsz madrigált idéző zenei betét, amivel a Geronte (Szilágyi János) által felfogadott

énekes (Gáspárik Szilvia-Klára) és a hozzá hasonlóan fehér öltözetű és rizsparókás kórus szórakoztatta a fekete ruhakölteményekben pompázó úri népséget. Az ellentétező színek a színpadon talán a művészet tisztaságát állítják szembe a felületes örömmel és képmutatással. Rendezői csalafintaság, hogy Manon táncoltatta, pörgette meg Gerontét, ezzel is jelezve, a nő teljesen ujja köré csavarta idős, elvakult férjét. Amint a férfi kilépett a palotából, Manon elhagyott szerelme, a közben visszatért Des Grieux karjaiba vetette magát. Azonban a kaptartikussá duzzadó zene hirtelen megszakad, hiszen váratlanul hazaérkezve a ház ura rajtakapja a szerelmeseket. Szilágyi öblös hangja itt hátborzongató fenyegetésként zengett. Amikor Lescaut menekülésre bíztatja a fiatalokat,

Kele Brigitta (Manon) és Pataki Adorján (Des Grieux) a Manon Lescaut zárójelenetében. Török Ádám felvételei

Puccini a zeneileg erre legalkalmasabb szerkesztésmódot választotta: a *fugatót*, egyébként az olasz zenei műszo jelentése is futás, kergetőzés. A legdrámaibb zenei pillanatokban a főszereplők gyönyörűen helyt álltak.

A harmadik a legrövidebb felvonás, mégis magába foglal minden eddig bemutatott fő zenei motívumot. Színtere a Le Havre-i kikötő. A színpadot sötét tónusok jellemték, vasrácsok mögött, a háttérben egy indulásra készülő hajó várt a száműzetésre ítéltre. Manon sorsát üstdob, harangkongás hangja nyomatékositja. A szerelmesek ebben a jelenetben először nem a közönségnek énekeltek, hanem csak egymásra nézve, egymásnak – bár a rács két oldalán. Manon sorstársait a balettakar művésznői alakították, mozgásukkal érzéketesen felvillantva a kacér és a megkínzott lányok jellemét. A kitaszított nők a szín, szépség és érzelmek ebben a felvonásban. A felvonás fénypontja a lovag könyörgése a hajóskapitányhoz, hogy követhesse kedvesét a száműzetésbe (*Ah, non v'avvicinate!*).

A negyedik felvonás intermezzóval indít, miközben a háttérben vonuló felhőket láthattunk, mintegy megidézve a történet kezdetének emlékét. A múlt szépségeinek örök kék ege azonban apránként a jelenre sötétült, előre vetítve a szerelmesek viharos végét. Az intermezzót követően a karmester a közönség felé fordulva fogadta a tapsot, ezzel kissé megszakítva a ráhangolódást a főszereplők utolsó jelenetére. A háttérben égő pirosas kép érzékeltette a sivatag forró légkörét. A helyszín, New Orleans sivataga a valóságban nem létezik, ám az ezáltal lefesteni kívánt belső, égető fájdalom annál valóságosabb. Ebben a felvonásban a szerelmesek érzékeny alakítása megérintette a közönséget. Egyetlen apróság zökkenhetett csak ki egy pillanatra, a *Manon, senti, amor mio!* duettben, éppen Pataki által énekelt *tace* szó utáni kis figyelmetlenség, a hangos, sorozatos kottalapozás a zenekari árokban. Manon híres áriája, a *Sola, perduta, abbandonata* Kele Brigitta mélyen kifejező előadásában talán mindenki lelkében megszólította a magára hagyatottság reménytelenségében mégis élő remény érzését.

Az opera zárójelenete a tragikum szépségét érzékeltette. A fehér fényben a lány fakó ruhája szinte világított, míg a páros tánc ölelését idéző, lassú, hármas lüktetésű, áradó zene szárnyán jutott el hozzánk Manon utolsó szavainak örökérvényű üzenete: *Le mie colpe – travolgerà l'oblio – ma l'amor mio – non muor.*

Kovács Szilveszter

A hétköznapi emberek

Bohémélet a Kolozsvári Román Nemzeti Operában

Ha

valaki megkérdezné, hogy milyen operát érdemes először megnézni, legyen az zenész vagy laikus, biztosan Giacomo Puccini egyik alkotását ajánlanám. Az első operaélmény bizony nagyon sokat számít. Ha valakinek az első operaélménye rossz, teljesen elmehet a kedve az operalátogatástól. Ez több összetevőtől is függhet: az énekesek interpretációjától, a zenekar összjátékától, a rendezői koncepciótól, az opera dramaturgiájától és még sorolhatnánk. Viszont talán a legmeghatározóbb mégiscsak az operaszerző alkotói stílusa, tudniillik ez döntő szerepet játszhat abban, hogy a néző izgalmasnak vagy vontatottnak találja az előadást. Puccini zenei stílusa könnyed, jól emészthető, a szebbnél szebb dallamok természetes módon fejezik ki a szereplők drámai, érzelmi világát, melyek olyannyira megragadják a nézőt, hogy gyakran képesek akár könnyet csalni a szemébe. Zenéje pillanatok alatt beszippantja a hallgatót az alkotás egyedi világába.

Úgy, ahogy a verista irodalom az életet rajzolja, Puccini operái is valószínű történeteket mesélnek. Verista operái miatt eleinte sok kritika érte, ugyanis a korabeli hallgatóság nem volt hozzászokva azokhoz az újszerű zenei megoldásokhoz, melyek igyekeztek a nézőt közelebb vinni mind a történethez, mind a drámai cselekményt alátámasztó auditív síkhoz. Ilyen a *La bohème* című négyfelvonásos operája is, melynek cselekménye 1830 körül játszódik Párizsban, és ahogy a cím is mutatja, a 19. századi anyagi nehézségekkel küszködő bohém művészek életébe nyújt betekintést. Az ősbemutatója 1896. február elsején volt a torinói Teatro Reggióban, ahol Puccini korábbi operája, a *Manon Lescaut* premierje is volt, pontosan három évvel azelőtt. A zenekart Arturo Toscanini, a huszadik század egyik legismertebb olasz karmestere vezényelte. A bemutató nem hozott akkora sikert, mint azt Puccini elvárta volna. Sőt, sok kritika jelent meg az olasz és külföldi lapokban az operával kapcsolatban, melyek egyenesen bíralták az operát, egyrészt témája, másrészt újszerű hangzása miatt. Ezzel szemben a palermói bemutatónak – a torinói után két hónappal – hatalmas sikere lett, s olyan jelenségre került sor, amire az olasz operatörténetben még nem volt példa: a közönség az éjfélig elhúzóódó előadás után nem volt hajlandó elhagyni a termet. A művészek már átöltözve, civilben kellett megismételjék a teljes IV. felvonást. Arra a kérdésre, hogy mi volt annyira újszerű a *Bohéméletben*, egy számomra megindító idézettel válaszolnék Fajth Tibor 1958-ban megjelent Puccini monográfiájából: „a *Bohémélet* szereplői közöttünk élő mindennapi emberek. Diákok, művészek, munkáslányok, kispolgárok. Semmi különös, lélegzetfójtó esemény nem történik körülöttük, még drámai cselekmény sincs. Éheznek, fáznak, nevetnek és sírnak, egymásba szeretnek,

© nicu cheriu

A Bohémélet a Kolozsvári Román Nemzeti Opera színpadán, 2025. január 19-én

Mihaela Sandu-Bogdan rendező és Dragoș Moldovan díszlettervező munkája dicséretre méltó

elhidegülnek ugyanúgy, ahogyan sok millió ember, a hétköznapi emberek... A rejtetten bennünk élő zenei ösztönöket, a lélek apró rezdüléseinek hangját fejezte ki Puccini – először igazán a *Bohémélet*ben. És először igazán az opera történelmében...”

A *Bohémélet* librettóját Luigi Illica és Giuseppe Giacosa írta Henri Murger 1851-es *Scènes de la vie de bohème* című novellája alapján. Érdekes és talán egyedi esettel találkozunk az operairodalom keletkezéstörténetére vonatkozóan, ugyanis Puccini pályatársa, Ruggero Leoncavallo is készített librettót egy hasonló történetről, melyet Puccininek ajánlott, viszont ő ezt visszautasította, mivel ő már az Illica-Giacosa-szerzőpáros szövegén dolgozott. Ez konfliktushelyzetet szült kettejük között, így Leoncavallo maga kezdett neki az opera megkomponálásának saját librettója alapján.

Január 19-én a Kolozsvári Román Nemzeti Operában először láthattam élőben a *Bohémélet*et Mihaela Sandu-Bogdan rendezésében, ez volt a második előadás. A bemutató 2024. november 24-én volt, Puccini halálának centenáriuma alkalmából. A zenekart David Crescenzi olasz származású karmester vezényelte. A karmester biztos kézzel vezette az előadásokat. Igyekezett ugyan érvényesíteni Puccini színes szimfonikus zenekari kezelését, ám talán éppen ebből adódhatott az a probléma, hogy a karmester túlzottan a zenekarra irányította a figyelmét, s nem számolt azzal, hogy az operában az énekesek több koordinációra vágnak. Néha úgy éreztem, hogy a zenekar nem

kíséri megfelelően az éneket, és hangeje elnyomja a szólisták recitativóit.

A Bohémélet librettóját Luigi Illica és Giuseppe Giacosa írta Henri Murger 1851-es *Scènes de la vie de bohème* című novellája alapján.

Mihaela Sandu-Bogdan rendező és Dragoș Moldovan díszlettervező munkája dicséretre méltó. A színpad látványvilága, a díszletek, különböző vizuális eszközök valóságűek voltak és kreatív megoldásokkal éltek, a néző mintha egy filmélményben részesült volna. Kiemelném az első és második felvonásból a látványos, részletgazdag párizsi műteremlakást, melynek ablakából látható a Sacré Coeur, majd a második felvonásban a Quartier Latin korhű, izgalmas ábrázolását, főleg a Momus kávéházét, amely valódi épületnek látszott, ahogyan a harmadik felvonásban a kocsmá is, ahol látni lehetett Musetta csapodár megnyilvánulásait és szerelme reakcióit. Itt a rendező hatásos módon teremtett kontrasztot a kinti sötét, hideg és a benti világos, kellemes terek között, a két tér pedig a két szerelmespár diskurzusának helyszíne. A felvonások elején egy fátyolszerűen takaró függöny volt leeresztve, melyre gyakran vizuális elemeket vetítettek hatáskeltés céljából. Az operát három, 15 perces szünettel adták elő, az első és második

felvonás között egy rövid, hatáskeltő monológot hallhattunk egy jó retorikai képességekkel rendelkező konferálótól. Költői módon beszélt az opera központi témájáról, a szerelemről, s arról, hogy a *La bohème* hogyan kötődik Puccini életéhez.

Az első felvonás Marcello, a festő és Rodolfo, a költő jelenetével indul, melyeket David Pogana bariton, illetve Hector Lopez Mendoza mexikói származású tenor alakítottak. Mendoza hangját a spinto tenor kategóriába lehetne sorolni. Már az első jelenettől érződött, hogy a hangja nincs túl jó állapotban, a magas hangoknál gyakran túlságosan nyitott, és a sok erőfeszítés miatt a hangja kifáradt. Ez majd a Miminek való bemutatkozásakor, a *Che gelida manina* kezdetű áriánál mutatkozott meg, amikor a tenorista hangja a felső C-nél megbicsaklott. Ez a sajnálatos hiba megdöbentette a közönséget. Amikor Puccinit éneklünk, fontos a könnyedség, a recitativo és az ária már nem különül el annyira, mint az előző korokban, mindkettőt ugyanabban a beszédszerű stílusban kell előadni. Ha a hangokba túl sok erőt fektet az énekes, elvesz a dallam szépsége, természetellenesnek hat. Ez az ária szenvedélyességével és érzelmeket megindító dallamával az egyik legmeghatározóbb ária az operában, talán emiatt is volt mindenki számára annyira szembetűnő ez az interpretációs törés. Míg Mendoza színpadi tapasztalata idővel gazdagodott, addig énekhangja elfáradt. Több mint tíz éves videófelvételein mintha teljesen más ember énekelne. Mára hangja már nem olyan áttörő, mint régen. Mindenesetre, ami nagyon figyelemreméltó és dicsérendő az, hogy Mendoza egy pillanatra sem esett ki a szerepéből. Az énekes hibázhat, de fontos, hogy talpon maradjon.

Schaunard, a zenész szerepében Cristian Hodrea, a zeneakadémia magánének tanára, Colline, a filozófus szerepében pedig Cornel Huțanu lépett fel. Az első és negyedik felvonásban mind a négy férfiszereplő kiválóan alakította játékos szerepét. Kiváltképp Hodreánál és Pogánánál volt érezhető Puccini verista, parlando stílusa, a természetesség a dallamokban. A negyedik felvonásban, Colline filozofáló kabátáriájáról (*Vecchia zimarra*) szintén ez mondható el: a kitartott hangok a beszédszerűség hatását keltették.

Mimì szerepét Tatiana Lisnic meghívott szopránénekes alakította. Nem okozott csalódást senkinek. Csodálatos, egyedi hangja képes volt a közönséget

© nicu cherciu

OPERA
NATIONALA
ROMANA
BUCURESTI

A felvonások elején egy fátyolszerűen takaró függöny volt leeresztve, melyre gyakran vizuális elemeket vetítettek hatáskeltés céljából. Nicu Cherciu felvételei. Képek: a Kolozsvári Román Nemzeti Opera Facebook-oldala

elérzékenyíteni és ámulatba ejteni. Nekem mégis volt hiányérzetem. A telített és kissé sötét hangszíne valahogy nekem nem fért össze a szerény, fiatal hímzőlány szerepével. Hallgattam egy 1906-os felvételt Cesira Ferranitól, aki az ősbemutatón játszotta Mimìt. A *Mi chiamano Mimì* áriánál hangján érződik a természetesség, egyszerűség és könnyedség. Annak a tiszta szívű, szerelmes fiatal lánynak a csillogó hangja, aki a tavasz, a virágzás után vágyakozik. A mai énektechnika persze eltér az akkortól, így Lisnicet nem lehet hibáztatni, viszont én úgy éreztem, hogy nem kaptam meg azt az élményt, amire vártam. Lisnicről ennek ellenére elmondható, hogy kiválóan teljesített mind hangilag, mind előadásmódjában. Haldokolásának jeleneténél (*Sono andati?*) érezhetjük, hogy az énekes mindent belead, hogy a szerepet élethűen valósítsa meg. Játszik a hangjával, egyre halványabb, „fáradtabb”, éreztetve ezzel, hogy haldoklik. Halála után Rodolfo utolsó kiáltásai (*Mimì, Mimì!*) erőteljesen előrevetítik a tragédiát, mialatt a

zenekar Mimì haldokolásának motívumát szólaltatja meg. Katartikus, megindító jelenet, s persze ebben Mendoza kiváló színészi játéka is közrejátszik.

Puccini *La bohème* című operája a hétköznapi emberét mutatja be, a szereplők interpretációja ebben nagyon fontos tényező.

A másik fontos női szereplő, Marcello szerelme, Musetta. Manuela Baran-Ipate meghívott művésznő alakította, aki a Iași-i Román Nemzeti Opera szopránja. Az ő hangja kétségkívül tökéletesen illeszkedik a szerepéhez telített, ugyanakkor csillogó és fényes hangszínével. Koloratúr szopránként Puccini verista stílusát is nagyon művészi tudta interpretálni, ez jól kitűnik Musetta valceréből a második felvonásban, *Quando men vo*.

A második felvonásban a Párizs utcáinak népét megszólaltató kórus (karnagy: Corneliu Felecan) áttörő hatást ért el. A felvonás végén a katonazenekar hátulról, a nézőtérről vonult be, így a közönség még inkább beleélhette magát a cselekménybe. Érdemes megemlíteni a gyerekkórust. A gyerekeket Anca Mona Mariaș készítette fel és vezényelte. Kiválóan teljesítettek hangilag és színészilag is, így tökéletesen beleillettek a színpadképbe a Parpignol-jelenetnél. Egyébként érdekes, hogy Puccini két másik operájában is szerepel gyerekkórus, a *Bohémélet* mellett a *Tosca*-ban és a *Turandot*-ban.

Puccini *La bohème* című operája a hétköznapi emberét mutatja be, a szereplők interpretációja ebben nagyon fontos tényező. Az élethű ábrázolást jól átadta a Kolozsvári Román Nemzeti Opera előadása. Én ennek ellenére vegyes érzelmekkel távoztam az operából, és ezzel biztosra tudom, hogy nem vagyok egyedül: katarzis, megérintettség és egy kis hiányérzet.

Barcai Blanka

Érzelmi utazás a klasszikából a romantikába

Egy telt házas előadást hallhattunk 2025. január utolsó napján a kolozsvári Auditorium Maximumban. A Kolozsvári Állami Transilvania Filharmónia törzshelye ez, ahol minden héten változatos koncertekkel készülnek a műkedvelő közönség számára. Ez alkalommal két mű került terítékre: Ludwig van Beethoven C-dúr zongoraversenye (op. 15), és egy, a már kifejezetten romantikus stílust képviselő Robert Schumann-szimfónia, a bizonyos „Rajnai”, Esz-dúr szimfónia.

Ioan-Dragoș Dimitriu, viszonylag fiatal, de annál sikeresebb zongoraművész adta elő a Beethoven-művet, a zenekart a nemzetközileg is elismert Gilbert Varga vezényelte.

Az alkotást 1798-ban fejezte be a zeneszerző, stílusa klasszikus. Három tételből áll, és mint minden klasszicista versenymű, kettős expozícióval kezd. A zenekar nyitása ünnepélyes, élénk, a kezdet határozottságot sugall, amit

a karmester jól kézben tart. Emellett a zongora belépése visszafogottabb tónusban szólal meg, és ezt követően a tételben megfigyelhető ez a beszélgetésszerű játék. Izgalmas első tétel ez, lágyan játékos vagy játékosan lágy, és a zongorista kiválóan visszaadja azt a gördülékenységet, amire szükség van: a szóló hullámmása magával ragad, könnyed skálák jellemzik.

A második tétel mintegy pihenőként szólal meg a két gyors tétel között. Itt nyilvánul meg a zongorista bensőséges játéka. Fontos megjegyeznünk, a művész 2011-ben szintén Beethoven egyik zongoraversenyével debütált a Berlini Filharmóniában, így már otthon lehet a beethoveni zenei nyelvezetben.

Az utolsó rondótétel szinte felhőtlen vidámsággal indít, amelyben a főtéma – a formaszerkezet elvárásai szerint – vissza-vissza tér. Gyors tempója révén a szólistának lehetősége van virtuozitását bemutatnia, amit könnyedén, higgadtan, de mégis szenvedélyes beleéléssel tesz meg. A karmester és a zongorista kivételes azonosulása a művel, és koncentrált egymásra figyelésük révén a hallgató egyre jobban bevonódik a műbe, szinte ő is részévé válik.

A szünet után a Schumann-szimfónia reményteli, szinte megható kezdése lök bele minket a romantikus korszak sűrűjébe. Az erre a zenei stíluskorszakra jellemző szélsőséges megnyilvánulások jelen vannak a műben: ehhez az intenzitáshoz hozzáillő a zenekar játéka. A karmester kotta nélkül vezényel, uralja a művet, azonban mondhatnánk, ez a mű meg is követeli, hogy uralják. A romantikus témák és a vonósok szenvedélyes játéka igazán felemelő, mintha tényleg visszamentünk volna az időben, és szinte korabeli ruhában látja az ember a szomszédját, ha éppen le tudja venni a szemét egy pillanatra a zenekarról.

Gilbert Varga karmester

2025. január 31-én a kolozsvári Auditorium Maximumban teltház előtt játszották Beethoven C-dúr zongoraversenyét (op.15), valamint Schumann „Rajnai” Esz-dúr szimfóniáját

Schumann ezt a művét éppen egy ki-egyensúlyozottabb időszakában komponálta, miután egy súlyos lelki és művészi krízisen kerekedett felül. Kisse nehezen értelmezhető a zeneszerző érzelmi nehézségeit, rendkívüli érzékenységét és visszahúzódottságát

tekintve, hogyan lehet jelen ebben az alkotásban ennyi kitörő jókedv és öröm, még a drámaibb, „sötétebb” kitérésekkel ellensúlyozva is. A karmestert illetően pedig olyan érzése van az embernek az előadás hallgatása közben, hogy ezt az elvont alkotót Gilbert Varga mégis

megérteni képes, és színpadi jelenléte azt sugallja, hogy annyira érzi a zene mélyebb rétegeit, mintha egy könyvből olvasná őket.

Az egyedi módon öttételes alkotás harmadik tétele visszafogottabb, a negyedik tételben az érzelmek drámai módon szétfeszülnek, és a fűvösök kiemelt szerephez jutnak. A trombiták szólószerepe kissé bizonytalanul indul, azonban a későbbiekben különösen szép *pianókat* hallunk tőlük. Az utolsó tételbe való átmenet szinte észrevehetetlen, és innentől kezdve már fokozódik a hangulat a mű kiteljesedéséig.

Míg Beethoven a bécsi klasszika nagy zeneszerzője, Schumann szárnyaló stílusa egy sajátos, átszellemült, romantikus világba repít. A két zseniális művész elvontságában és lelkivilágában talán sok közös pontot találni, mindketten egy magasztosabb célt kívántak beteljesíteni, és hivatásukat teljes odaadással, sőt önfeláldozó módon művelték. Ez a művekből áradó érzelmi állapot garantáltan megérintette az érzékenyebb lelkeket a péntek esti előadáson, az előadónak többszörös viszontatapsolásban lehetett részük.

Ioan-Dragoș Dimitriu zongoraművész. Bogdan Meseșan felvételei.
Képek: a Transilvania Filharmonia Facebook-oldala

Tihanyi Györgyné Hollósi Erzsébet

A Pókay–Bánki-sztori

Pókay Helen 1889-ben született Besztercén. 1919-ben Nagyváradon hozta világra kislányát, Pókay Magdát. A Tolna vármegyei Nagydorogon született 1899-ben Koncsics Gyula, szülei első gyermekeként. Két évvel később, 1901-ben született húga, Koncsics Vilma.

A Pókay család előbb Petrozsénybe, majd Kolozsvárra költözött, ahol Magda kereskedelmi iskolát végzett, majd a háború kitöréséig itt is dolgozott. A Koncsics család időközben Nagydorogról Budapestre költözött. Az apa gépész-kovácsból rendőr őrmester lett, az édesanya pedig háztartásbeliként nevelte a gyerekeket, és 1907-ben még egy kislányuk született: Gizella. (Fontos megjegyezni, hogy bár a későbbi életrajzok gyakran említik az édesanyát színésznőként, ezt semmilyen hivatalos forrás nem támasztja alá.)

A történet ezen pontján egy időre elengedjük a Pókay család szálát – ők később térnek vissza.

A Koncsics gyerekek számára Budapesten kinyílt a világ. Vilma gépírást tanult, majd munka mellett elvégezte a színi iskolát. Gyula érettségi után az Iparművészeti Iskola grafikai szakára járt, majd 1922-ben diplomázott a Színiakadémián. Már 1919-ben Vilma Berlinben kapta első jelentősebb filmszerepét – ekkor vette fel a Bánky Vilma művésznévét. Gyula is követte őt, és egy ideig együtt forgattak Bécsben és Münchenben, bár Gyula kevesebb sikerrel járt. Hamarosan fel is hagyott a színészi pályával, és adminisztrátorként helyezkedett el Budapesten.

Később egy barátjával Kubába utazott szerencsét próbálni. Kétévnyi rendkívül kalandos élet következett, melyről fennmaradt önéletrajzi kézírata számol be. Eközben Vilma karrierje felfelé ívelt: 1925-ben Samuel Goldwyn Budapestre érkezett, és Hollywoodba vitte. Bánky Vilma a Metro-Goldwyn-Mayer egyik sztárszínésznője lett.

Havannából Gyula is Hollywoodba utazott, ahol Vilma munkahelyén neki is sikerült szerződést kapnia. Bár csupán kisebb szerepek jutottak neki,

mégis betekintést nyert az amerikai filmgyártás világába. Másfél év elteltével azonban – részben a korlátozott lehetőségek, részben a honvágy miatt – visszatért Európába.

Fiatalon bejárta a világot, nyelveket tanult, és különféle filmes munkákban vett részt: színészként dolgozott Münchenben és Hollywoodban, miközben figyelmesen elleshette a filmkészítés mesterségét. Berlinen keresztül tért haza Magyarországra, ahol a hangosfilmgyártás hajnalán az egyik legkeresettebb filmvágóként (akkori szóval: „cutterként”) vált ismertté. Ha külföldi produkció forgott Magyarországon, legtöbbször őt kérték fel a vágásra.

Itt érdemes megemlíteni, hogyan lett Koncsics Gyulából Bánki Viktor. 1927-ben, amikor testvére, Bánky Vilma már világhírű filmsztár volt, a család hivatalosan is kérvényezte nevük megváltoztatását. Az apa, Koncsics János a Bánki János nevet kapta, a fiú pedig Bánki Viktor lett, a legkisebb lány pedig Bánki Gizella. Fontos megjegyezni: míg Vilma neve Bánky maradt – mint művésznév –, a hivatalos névváltoztatás során a Bánki formát használták, mivel nemesi előnévvel nem rendelkeztek. Ez az eltérés a névhasználatban az akkori hivatalos okiratokban is megjelenik.

Bánki Viktor története ezzel új szakaszhoz érkezett. 1933-ban feleségül vette Keéri Pannit (hivatalosan Kirchner Anna), akivel első rendezése során ismerkedett meg – *A bor* című filmjében Panni volt a főszereplő. Viktor eleinte operatőrként, majd filmvágóként, később segédrendezőként és rendezőként dolgozott. A magyar hangosfilmgyártás korai időszakának egyik meghatározó alakja lett: 1945-ig számos film operatőre, rendezője és olykor forgatókönyvírója is volt.

Első komoly sikere a *Bors István* (1939) című film volt, amelyet ő rendezett, a főszerepben Páger Antallal. A *Dr. Kovács István* című filmjéhez Fekete Istvánt kérte fel forgatókönyvírónak – ez is jól mutatja igényességét. Minden

Pókay Magda

Bánky Éva Viki lányával és Mátyás fiával

filmje kiemelkedő sikert aratott, közük a *Szerető fia*, Péter (1942), amelyben Várkonyi Zoltán annyira hitelesen alakította a léha földbirtokos fiát, hogy a film vetítését egy időre be is tiltották.

Érdekességgé válik érdemes megemlíteni, hogy több filmjében szerepelt Kiss Manyi is, aki a Kolozsvár közelében fekvő Magyarlónán született. Viktort többször is hívták külföldre rendezni, de ő mindig ragaszkodott a magyar filmgyártáshoz. Egy alkalommal így fogalmazott: „Inkább olcsón, de otthon, mint aranyhegyekért idegenben.”

Sajnálatos módon, mint oly sokaknak, pályafutását derékba törte a második világháború vége. Börtönbüntetés, majd emigráció lett a sorsa. Bár 1950-ben közkegyelmet kapott, addigra már elhagyta az országot.

1948. november 7-én Bánky Viktor egy soproni házaspár segítségével – húga, Gizi ékszereiből fedezett költségekkel – illegálisan átszökött Sopronból Bécsbe. A menekülést megelőző időszakban sorozatos veszteségek érték: 1947 szeptemberében felesége elvált tőle, ingatlanait elvették, októberben elhunyt édesanyja, majd 1948 februárjában édesapja is meghalt.

Ausztriában politikai menedéket kapott, és itt találkozott újra Pókay Magdával. Innen a két külön szál egyesül. Magdát édesanyja, Pókay Helen 1945-ben Kolozsvárról menekítette Ausztriába a szovjet megszállás elől.

1949. július 6-án Salzburgban összeházasodtak, majd együtt vágta neki a nagyvilágnak. Bánky Viktor egykori munkatársa, dr. Bingert János – a Hunnia Filmgyár volt igazgatója – hívólevelet küldött neki Buenos Airesből, ahol

filmgyárat kívánt alapítani, s rendezőként számított Viktorra.

Első gyermekük, Viktor, 1950. augusztus 1-én született Paraguayban. 1951-ben Argentínába költöztek, ahol második gyermekük, Éva 1951. október 22-én jött világra. Közben Helen is megérkezett hozzájuk. Sajnos, mire Buenos Airesbe értek, Bingert János szív-rohamban elhunyt. Idegen országban, kapcsolatok és biztos megélhetés nélkül találták magukat. Kezdetben mezőgazdasági munkából éltek, majd Viktor egy gépgyárban helyezkedett el.

1951-ben levelet írt testvérének, Vilmának Los Angelesbe, hogy segítsen nekik az Amerikai Egyesült Államokba költözni. A válasz elutasító volt, ellenében Gizellával, aki mindig segítette őket. Pedig Vilma ekkor pályája csúcsán volt, és havi 5000 dollárt keresett.

A család küzdelmes éveken ment keresztül, de megőrizték magyarságukat: a gyerekek csak az iskolában tanultak meg spanyolul. Magdára később új szerelem talált, amiből született harmadik gyermeke, Stafi, 1957 decemberében.

1960-ban Viktor visszatért Európába, mivel egészsége nem bírta az argentin klímát. Münchenben telepedett le, de a német filmgyártás épp válságban volt. Ekkoriban testvére, Bánky Vilma csillagot kapott a Hollywoodi hírességek sétányán, és alapítványt hozott létre rászoruló gyerekek támogatására. Viktor eközben a müncheni Magyar Kulturális Szövetségnél dolgozott adminisztratív munkakörben, később televíziós rendezői lehetősége is nyílt – ám egy hirtelen jelentkező, agresszív leukémia következtében 1967. március 13-án elhunyt Münchenben.

Halála előtt családja már épp visszavárta, miután Magda második férje elhagyta őket.

A három gyermeket Magda és édesanyja, Helen nevelte fel. Viktor, amíg tehette, anyagilag is támogatta őket. Mindhárom gyermek magyar párt választott, bár Viktor gyerekei semmit sem tudtak a magyarországi rokonaikról.

A 2010-es évek elején Éva és Viktor elindultak Magyarországra, hogy megkeressék édesapjuk gyökereit – de ekkor még sikertelenül. Bár Budapesten meglátogatták az édesapjuk fényképeiről ismert helyeket, sőt Nagydorogra is eljutottak, rokonaik nyomára nem bukkantak.

Néhány éve, amatőr családkutatóként, én is belebotlottam a Bánky testvérek nevébe, mivel szülőfalum szülöttjei voltak. Kutatni kezdtem főként Viktor életét. Rátaláltam Évára egy Facebook-csoportban, és azóta együtt folytatjuk a kutatást. Munkánk eredményeként 2024. június 1-jén Nagydorogon emléktáblát avattunk Bánky Viktornak. Az ünnepségre Éva is eljött két gyermekével, Vikivel és Mátyással. Ott mesélte el, hogy édesanyja Nagyváradon született – megígértem, hogy ennek az ágnak a kutatásában is segítek.

Aznap még egy különleges találkozás is történt: Éva életében először találkozott unokatestvérével, Gallina Annamáriával – Gizella lányával –, aki Hódmezővásárhelyen él. Megható pillanat volt. A ma élő családtagok közé tartoznak Bánky Viktor fiúgyermekai – Nicolas, Melina, Uschi és Bruno –, valamint Bánky Éva gyermekei: Fülöp Sándor (1971, Malagán él családjával), Fülöp András (1973, Tenerifén él, nemrég született unokája), Fülöp Mátyás (1986, Münchenben él) és Vicky Fülöp (1990, Puerto Ricóban él férjével, éveken át tangótáncos volt).

Jövőbeli tervek közé tartozik, hogy minél többet megtudjunk a Pókay családról – például nem tudjuk, ki volt Magda édesapja. Reméljük, a nagyvárad-i levéltárban található születési anyakönyvben erre fény derül.

Bánky Éva 2025. június 16-án érkezik ismét Budapestre. Ott megmutatom neki azt a házat, ahol édesapja lakott, míg „osztályidegenné” nem vált. Június 18-án Kolozsvárra indulunk, ahol Kegye Lenke segítségével meglátogatjuk a házat, ahol Pókay Helen és Magda élt a háború előtt. Így Éva anyai gyökereinek városát is megismerheti. Hazafelé útb ejtjük Nagyváradot is, remélhetőleg hozzáférünk a születési anyakönyvhöz, amiben szerepel Magda születése.

Kurta Andrea

Csürközünk egyet?

Ha egy bizonyos székelyföldi községben járva embereket lát a mezőn botokkal hadonászni vagy futkorászni, ne lepődjön meg túlságosan. Akkor sincs ok az aggodalomra, ha azt látja, hogy ezek az emberek a botokat egy kis repülő fadarab felé hajítják, vagy éppenséggel a bot végét a szájukba veszik. Bizton állíthatjuk: ezek az emberek nem örültek meg, és ön sem hallucinál. Amit lát, az nem más, mint a csíkiak sajátos „baseballja” – a csürközés.

A

csürközés pásztori eredetű, magyar nyelvterületen széles körben játszott népi játék. Ismertek még a „csülközés”, „csűrözés”, „csőszölés”, „kecskésés”, „pötytyözés” megnevezései is. Változatai vidékenként eltérnek, gyakran helyben kialakított, alkalmoszerű szabályok szerint játsszák.

A játék eredeti változata a nyáj védelmét szolgáló, a farkasokkal, rablókkal szembeni helytállás küzdő szellemiségét elevenítette meg, ugyanakkor a környékünkön (Csíkszentsimonban és Csatószezen) játszott változatban inkább az ügyeskedő, alkudozó szellem érvényesül. Helyi változatának nevét a „csürköz” szóból, azaz a csűrök közül, mint játékhelelyszínből is származtatják. Erős ütés, sikeres védelem (pedzés), pontos dobás, távolságbecslő képesség és egy adag szerencse is szükséges az eredményes játékhoz. A vicces melléletek és esések csakúgy a játék részei, mint a távolságbecslés körüli piaci alkudozás, majd a távolságmérés izgalmai. A játék kellékei: különböző méretű, jellemzően 30–60 cm hosszúságú botok; egy körülbelül egy-másfél méter magas „pap” (egy földbe szúrt bot); egy nagyjából 15 cm-es „csűrök”; valamint egy nagyobb méretű, szélességében behatárolt szabadtéri pálya.

*A játék eredeti változata
a nyáj védelmét szolgáló,
a farkasokkal,
rablókkal szembeni
helytállás küzdő
szellemiségét
elevenítette meg.*

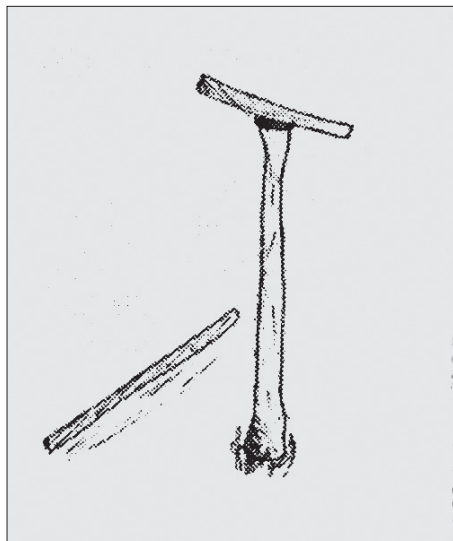
A játék menete

A játékot két, egyenként körülbelül 4–10 fős csapat játssza egymás ellen. Az ütést sorshúzással kezdik, majd az ütő csapat minden tagja sorra kerül. Ezután a csapatok helyet cserélnek, és a korábban fogadó csapat válik ütővé. A játékhoz szükséges eszközök a következők: a pap – egy a földbe szúrt bot –, valamint a csűrök – egy kisebb rúd, amit vízszintesen a

papra helyeznek. Az ütő játékos célja, hogy a csűrököt a botjával minél messzebbre üsse.

Az ellenfél csapattagjai a pályán szétszóródva várják az elütött csűrököt, amelyet megpróbálnak megérinteni (*lepedzeni*), mielőtt az földet érne. Ha sikerült, az ütő játékos „lepedzették”, és csapattársai következnek ütőként. Ha a lepedzés nem sikerült, a csűrököt a fogadó csapat legközelebbi játékosának (a csűrökhöz legközelebb álló játékosnak) kell felvennie, és helyben maradva meg kell próbálnia megdobni vele a papot, amelyet az ütő játékos botjával védhet, de testével el nem takarhat. Sikeres dobás esetén a csűrök megérinti a papot, az ütő játékos pedig le van pedzve, és csapattársa következik. Ha a papot nem találják el, az ütő játékosnak kell megbecsülnie a földet ért csűrök és a pap közötti távolságot. Meg kell mondania, hogy véleménye szerint saját botja hányszor férne el ezen a távon, azaz a csűrök és a pap közötti távolság hány-szorosa a bot hosszának.

A bothossz egy pontot ér, a kért pontokat az ellenfél elfogadhatja, így az ütőcsapat megkapja a pontokat, de ha az ellenfél kételkedik az ütő játékos becslésében, és a táv lemerését kéri, azt az ütő játékosnak meg kell tennie. Ha a táv megvan, az ütő játékos eredetileg kért pontjai dupláját kapja, ellenkező esetben az ellenfél kapja a pontok dupláját. Tehát ha az ütő játékos úgy becsüli meg a pap és a csűrök közötti távolságot, hogy abba kétszer fér el a botja, akkor az két pontot jelent. Amennyiben az ellenfél a táv lemerését kéri, és a becslés valósnak bizonyul, úgy az ütő játékos négy pontot szerezhet. Ha azonban a becslése nem volt helyes, az ellenfél csapata kapja meg a négy pontot. Fontos kiemelni, hogy sem a lepedzeni

A játék kellékei: balra az ütésre használt bot látható, jobbra a pap és a ráhelyezett csűrök

próbáló játékos, sem a papot védő ütő játékos – vagy csapattársai – nem érintik meg testükkel a repülő csűröt! Előbbi helyzetben nem érvényes a lepedzés, utóbbiban nincs pontszerzési lehetőség, az ütést pedig meg kell ismételni.

A játéknak vannak helyben megbeszélhető szabályai is. Ilyen például a játék lezárása, amely történhet adott pontszám elérésével vagy egy megszábotott játékidő elteltével, illetve a játék véget érhet akkor is, ha a két csapat minden tagja sorra került ütőként. A helyben egyeztetett szabályok egyik alappillére a csűröt tartó pap elhelyezése – azaz hogy az egyenes (merőleges) vagy enyhén megdőlt pozícióban áll-e –, hiszen ez jelentősen befolyásolja az ütés kivitelezését és eredményességét.

A hümm az a játékban bekövetkezett szituáció, amikor az ütő játékos megrendíti botját, de az nem érinti a papot elhelyezett csűröt, hanem üresen elsuhan mellette. Az egymást követő háromszori hümm lepedzésnek számít. Ha viszont az első vagy második hümmöt sikeres ütés követi, az ellenfél, aki felveszi a csűröt, ráhelyezheti azt a lábfejére, és lábbal ellendítheti a pap irányába, ezzel csökkentve a távolságot. Ezt a műveletet egyszer vagy kétszer hajthatja végre, attól függően, hogy hány hümm előzte meg a sikeres ütést. Fontos szabály, hogy a csűrök nem kerülhet a pap mögé. A műveletet ajánlott nagyon gyorsan elvégezni, hiszen az ütő játékos a lábbal lendített csűröt kézzel megfoghatja és eldobhatja. Ezek után következik még a fogadó játékos dobása, aki így akár sokkal közelebb is kerülhet a paphoz és a sikeres lepedzéshez.

Csángóról vagy csángáról akkor beszélünk, ha az elütött csűrök a játéktér oldalsó határain kívül ér először földet. Ilyenkor az ütést meg kell ismételni. Az ütő játékos esetében három csángó vagy csánga egy lepedzéssel egyenértékű. A játék során előfordulhat, hogy az ütés nem sikerül megfelelően – nem számít hümmnek, de a csűrök alig hagyja el a papot. Ilyenkor, ha az ütő játékos tekét kiált, és egyik sarkát a paphoz illesztve, botjával eléri a földön lévő csűröt, újra próbálkozhat, és ezzel megmentheti a helyzetet, amely egyébként elveszett volna. Három teke – meg egyezés szerint – egy lepedzésnek, vagy egy hümmnek felel meg.

Földről pedzés, s béalod-e?

Előfordul, hogy a csűrök az első földetérése után tovább pattan. Ha a lepedzés, illetve a pap eltalálása úgy sikerül, hogy a csűrök már földet ért, de még mozgásban van, földről pedzésről beszélünk, amelyet háromszor kell megismételni a sikeres lepedzéshez. A béalod-e? kérdés egy viszonylag ritka helyzethez kapcsolódik. Ha a lemérést követően a bot legfeljebb félbotnyival túlér a papon, az ütő játékos megkísérelheti befalni a bot kilógó részét, azaz eltüntetni azt. Ha sikerül, jár a pont, ha nem, akkor bizony az ellenfél szerez pontot. No, és mi a helyzet akkor, ha az ütő játékos erősen belevaló és ügyes, akkor nem kerül sorra más ütő a játék során? Erre a kérdésre egy csatószegei idős bácsi egyszer azt a feleletet adta, hogy: „Az a csatószegei még nem született meg, akit ne pedzettek volna le!”

Még ha az olvasó számára némileg már tisztázódott is, miként zajlik a csűrözés, és milyen szabályok mentén szerveződik a játék, még ne lapozzon tovább! Molnos Sándorral, a játék egyik jó ismerőjével és kutatójával beszélgettem arról, hogyan érvényesülnek a szabályok a gyakorlatban, és honnan eredhetnek az egyes elnevezések. Mint kiderült, a csűrözés korántsem afféle gyermekjáték: sokrétű felépítése révén akár a népi játékok koronájának is nevezhető.

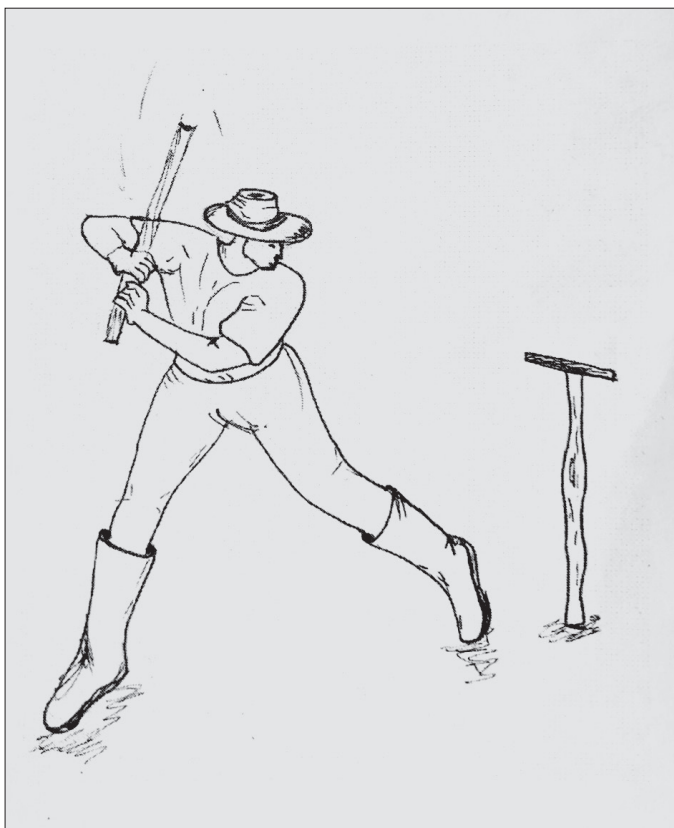
Beszélgetésünket Sándor kezdte, még mielőtt feltehettem volna az első kérdést: „Amikor a természetben van egy rendezvény, ahol van tér és társaság, akkor ez a játék rögtön előkerül, tekintve, hogy minimális eszközigénye van, és azonnal elkezdhető. Talán csak egy fejsze vagy egy bicska kell hozzá, és kész is van.”

Számomra sem idegen a csűrözés, hiszen magam is arról a vidékről

származom, ahol ezt a játékformát játsszák. Bár már viszonylag régen csűröztem, emlékeztem rá, hogy rengeteg érdekes szabály tartozik hozzá – ugyanakkor arra is, hogy sok olyan elem van benne, amelyre semmiféle megkötés nem vonatkozik. „A mai napig nincs szigorúan szabályozva például az, hogy mekkora legyen a pálya mérete, mekkora lehet az ütés vagy az ütéshossz” – mondta Sándor. Fel is merült bennem a következő kérdés, hogy akkor mégis mitől függ, hogy meddig tart a játéktér? „A pálya mérete attól függ, hogy mekkorát tud ütni az ütő. Nyilván volt olyan is, hogy két pálya se lett volna elég ahhoz az ütéshez, ha valaki nagyon eltalálja, akkor az ütése nehezen szorítható keretek közé” – felelte meg kérdésemet.

A népi játékoknál a szabályok egy része rugalmas, helyben alakul. Megegyezés kérdése például, hogy a pap merőlegesen áll-e, vagy éppen jobbra-balra, előre-hátra megdőlt.

Az írás ötlete akkor fogant meg bennem, amikor az egyik tanárom azt javasolta, foglalkozzak ezzel a népi játékkal. Szerencsére jól tudtam, hogy van a szomszéd faluban egy falunapokra emlékeztető esemény, aminek a középpontjában a csűrözés áll. „Most már négy éve annak, hogy a falunapot eme játék köré építjük. Így is hívják a rendezvényt, Csatószegei Csűrözési Nap. Nálunk azért nem igazán szokványos az, hogy éppen egy népi játék köré szerveződnék falusi események. A játék nevének csengése is érdekes, fel is kelti a figyelmet, de sokakban látom, hogy elpirulnak, szinte kimondani sem merik, hogy ennek a játéknak tulajdonképpen mi a neve. Az ifjúsági csoporttal az volt a célunk, hogy visszahozzuk ezt a hagyományos népi játékot a tágabb köztudatba, hiszen ezen formájának ismerete és elterjedése mondhatni Csatószege és Simonra korlátozódik. Ha valamire kimozdulunk, vagy a játék neve változik, vagy valamilyen szabály, vagy a játék teljes jellege” – osztotta meg a játék ismerője, hozzátéve, hogy a csűrözés sajátossága, hogy bár van számos szabályszerűség benne, még sincs semmi köbe vése, egyszerűen minden változtatható és rugalmas.

Az ütő játékos, fellendített bottal készül elütni a papra helyezett csűrököt

Az ütő játékos botjával elütötte a papra helyezett csűrököt

Na de mégis, azért csak van néhány olyan szabály, ami gyeplőszáron tartja a játék menetét. Hol és hogyan kell állnia a papnak? – tettem fel a kérdést. „A pap tájolása nem mindegy, a dőlésszöge sokban meghatározza az ütés milyenségét. Az, hogy a pap ferdén vagy merőlegesen áll, az egyik olyan szabály, amit mindenképp meg kell határozni a két csapatnak a játék kezdetekor. Ha van egy kicsi dőlésszöge, mindjárt könnyebb, mert rávezeti a botot, és akkor talán jobban el lehet ütni így is, és fordítottan is, hogyha vissza van döntve” – magyarázta Sándor, aki egy érdekességet is megosztott: sokak szerint a pap állása – hogy ferde-e vagy egyenes – szimbolikus jelentéssel is bírhat. Egyes értelmezések szerint ez az egyházi emberekre való tréfás utalás, miszerint köztük is akadtak olyanok, akik „egyenesen álltak”, vagyis elveikhez hűek maradtak, míg mások „ferdén”, azaz néha letértek az egyenes útról.

A könnyedén változtatható szabályoknak is megvan a maga varázsa, mint azt megtudtam. „A népi játékoknál – nem csak a csűrközés esetében – a szabályok egy része rugalmas, helyben alakul. Megegyezés kérdése, hogy például a pap merőlegesen áll-e, vagy éppen jobbra-balra, előre-hátra megdöntött. Amikor a két fél – vagy ahány csapat épp játszik – rábólint, hogy ez így

van rendjén, akkor az úgy is van. Szerintem ennyi rugalmasságot meg is kell engedni. Van rengeteg olyan szabály, amelyek a népi kultúrának a ludikus részére utalnak. Vannak benne szexualitásra utaló elemek is – például a *Befalod-e?* kérdések elhangzása –, vagy az alkudozás, ami szintén egy jellegzetesen népies vonás. Az ütőjátékos bizonyos számú pontot kér, attól függően, hányszor férne el az ütőbotja a csűrökig vezető távolságon. Sok minden elhangzik ilyenkor: *Menj már, János, hogy kérhetsz ennyit?! – és így tovább. A lemerést követő Befalod-e? kérdés afféle erőfitogtatás is, hiszen nem szokás azt mondani rá, hogy nem*” – ahogy hallgattam beszélgetőtársamat, azon töprengtem, hogyan élhet sokak fejében az a kép, hogy a régi népi kultúra konzervatívabb volt a konzervativizmusnál is. De csakhamar visszacibáltam gondolatimat az akkori jelenbe.

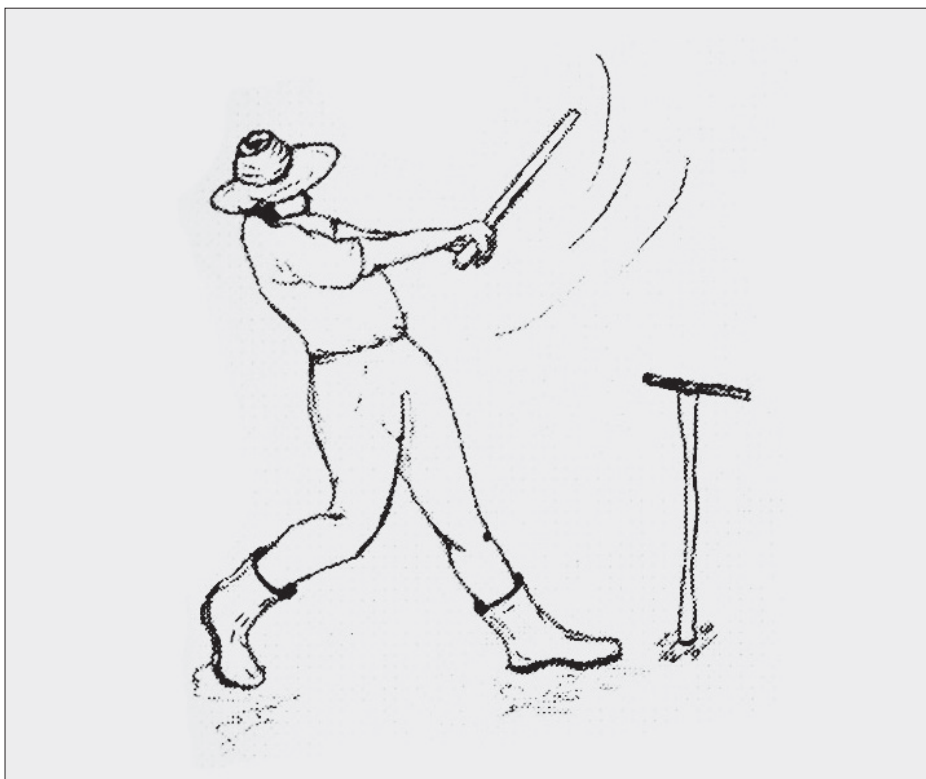
„A csánga vagy csángó is érdekes része a csűrközésnek. A játék ismerőivel sokat beszélgettünk erről, és nem volt egészen egyértelmű, hogy ez csánga vagy csángó-e, ahogyan nálunk használják. Tulajdonképpen, ha csángóról beszélünk, az arra utal, hogy valaki vagy valami elcsángált, messzire ment, és a játékban is hasonló a jelentéstartalma, mint az elvándorolt népcsoport esetében, akiket szintén csángóknak

nevezünk. Vannak a játéknak ezek a furcsa szavai, de minden hozzátartozik: a szóhasználat, a hangulat, a helyszín, ahol játszik – ez mind együttesen szép, és együttesen adja meg ennek a játéknak az ízét” – részletezte nagy lelkesedéssel és beleéléssel Sándor.

Tekintettel arra, hogy beszélgetőtársam a Csátószegi Csűrközési Nap egyik megálmodója, és korábban foglalkozott a település kulturális történetének kutatásával, kíváncsi voltam, maradt-e fenn bármiféle feljegyzés a játék nevének eredetéről.

„Már annak is nehéz volt utánajárni – vagy akár csak megérteni –, hogy honnan származik a játék elnevezése. Sokan próbálták megfejteni, hogy talán a *csűrök köze* (népiesen: *csűr köze*), vagyis a csűrök mögötti kertrész lehetett az eredeti helyszíne a játéknak, és innen eredhet a *csűrközés* elnevezés. Ez tűnik a legkézenfekvőbb magyarázatnak, de még mindig nem vagyok meggyőződve arról, hogy ez a leghelytállóbb válasz. Az interneten található játékok és magyarázatok, amelyek ugyanezen a néven szerepelnek, egyáltalán nem azonosak ezzel a játékkal” – magyarázta a csűrközést jól ismerő Molnos Sándor.

Jogosan merülhet fel a kérdés az olvasóban: de mégis mi az, ami ennyire megkülönbözteti ezt a változatot

A hümm játék helyzet ábrázolása: az ütő játékos meglendítette a kezében tartott botot, de az nem érintette a csűrököt, helyette elment mellette a levegőben. A játékot bemutató illusztrációs rajzok Pál Anita munkái.

a többitől? „Leginkább az alkudozós komponens hiányzik más változatokból, pedig ez adja meg ennek a játéknak az igazi ízt. Ezen túlmenően ez is egy fizikai és ügyességi játék, de az alkudozás nélkül épp a lényeg veszik el. Végso soron az az ügyes játékos, aki a legmesszebbre el tudja ütni a csűrököt – viszont ez csak akkor számít, ha jól is alkudozik. Ha valaki nem tud ügyesen alkudozni, akkor hiába kiváló ütő vagy pedző, nem fog megfelelő pontot szerezni” – válaszolta Molnos Sándor.

A szabályok tekintetében is érdekes sajátosságokat említett: „Nehézséget jelent, hogy a játéknak nincs meghatározott vége. Lehet, hogy időkeretben állapodnak meg, vagy valamilyen ponthatár elérésében, de ez nincs kőbe vésve. Ha például egy játékos nagyon jól üt, az akár órákon át játszhat, miközben az ő csapata passzív marad, a fogadó fél viszont teljes csapattal dolgozik azon, hogy lepeddzék az ütéseit. Ez idővel unalmassá is válhat, ha túl hosszúra nyúlik egy-egy menet.”

A játék időtartamát emellett az is befolyásolhatja, hogy nincs megszabva a csapatok létszáma: „Ha túl sokan vannak, az is jelentősen növeli a játékidőt, hiszen minden játékosnak sora kell kerülnie ütőként is. A játéknak tehát nincsenek rögzített szabályai, legfeljebb szabályszerűségei. Még az

eszközök mérete sincs meghatározva. Vannak botok, amelyekkel ütünk – és mivel az alkudozásban a távolság a tét, egy hosszabb bot szerencsétlen választás lehet. Viszont ha kizárólag az ütés szempontjából nézzük, egy hosszabb bottal nagyobbat lehet ütni, tehát bizonyos esetekben megéri azt választani. Nem mindegy, hogy egy rövid botot mész le, vagy egy fél méteres botot. Az is a játékoság része, hogy a botodat nem lógatod mindenki szeme láttára. Jó, talán egy kicsit tényleg kétértelmű ez a fránya népi kultúra, mert annak a hossza jobb, ha nem ismeretes az ellenfél számára.

Természetesen az ellenfél figyelheti, milyen bottal játszol, amikor ütsz, de minél ügyesebben takarod el a botod hosszát, annál kevésbé lesz egyértelmű, mekkora eszközt használsz. Ennek akkor van igazán jelentősége, amikor a játékos kér egy adott pontszámot, az ellenfél pedig nem tudja pontosan megbecsülni, hogy a csűrök és a pap közti távolság tényleg megfelel-e az elhangzott értéknek. A bot hossza tehát nemcsak az ütés során, hanem a pontozásban is kulcsszerepet játszik. Az ütésre használt bot mérete akkor is számít, amikor a játékban úgynevezett *tekehelyzet* alakul ki. Ilyenkor, ha a játékos sarkát a paphoz helyezve el tudja érni a földön fekvő csűrököt a botjával,

megismételheti a sikertelen ütest. Ebben az esetben egy hosszabb bot kifejezetten előnyös lehet” – magyarázta a játék egyik kiváló ismerője, ezzel lezárva a nagy bot, kis bot, hosszú bot, rövid bot körüli dilemmázást.

Beszélgetésünk következő állomása a csűrközés egy újabb „nemvan” szabálya lett – hogy George Orwell híres regényéből, az 1984-ből merítsek –, amely a bot használati körének homályos határait firtatta.

„Nagy a vágy, hogy elérd azt a repülő csűrököt, és ezért az ember mindent megtesz, még azt is, hogy eldobja a botját, hátha az eléri. Valahol hasonló ez ahhoz, amikor egy teniszező dühében vagy kétségbeesésében a labda után dobja az ütőt, és néha még el is találja. Nem tudom, a teniszben ez számít-e, de a csűrközésben ez érvényes mozdulat. Ráadásul ügyességet is kíván: egy kiszámíthatatlanul repülő, apró fadarabot egy másik bottal, célzottan eltávolítani nem kis teljesítmény” – folytatta Sándor.

Ezen a ponton erős nosztalgia lett úrrá rajtam, mert eszembe jutott egy gyermekkori emlék: bátyám egy alkalommal a csűrök után hajította a botját, ami – csűrök híján – végül engem talált el. Bocssáma meg nekem a kedves olvasó ezt a kis intermezzót. De térjünk vissza a beszélgetés végéhez, amely így hangzott:

**Az az ügyes játékos,
aki a legmesszebbre el
tudja ütni a csűrököt –
viszont ez csak akkor
számít, ha jól is alkudozik.**

„Én úgy látom, volna ennek a játéknak esélye arra, hogy sokkal népszerűbb legyen. Attól függetlenül, hogy nincs teljesen kidolgozott szabályrendszer, ez korántsem jelenti azt, hogy a játék labilis volna” – osztotta meg véleményét Molnos Sándor, a Csátószegi Csűrközési Nap egyik alapító tagja.

Gyakorlat teszi a mestert, mondják, és ez így is van. A csűrközés furfanggal és népi motívumokkal teli játékvilágát gyakorlaton át fogja a kedves olvasó leginkább megérteni. S akkor arra is rájön majd, hogy az a játék, amit pusztán botokkal és fadarabokkal játszanak, a legkisebb mértékben sem primitív. Megmutatja, hogy némi találékonysággal hogyan lehet kulturális örökséget teremteni játékos formában.

